

Nr. 62

Januari – Februari – Maart 2011

Kempensche Tydinghen

Examenwandeling "streekgids Groene Neteland".

Raf Waeyaert in actie bij het Herentalse
Boerenkrijgmonument.

Driemaandelijks tijdschrift van de Gidsen van de Antwerpse Kempen.
Verantwoordelijk uitgever: Mil Blancquaert Lange Eerselsstraat 63

Inhoud

Woordje van de voorzitter	2
Vergaderdata in 2011.	3
Lidgeld 2011	3
Verslag van de vergadering van 7 maart 2011 in 't Steentje te Turnhout.	3
Erfgoedcel	5
Nieuws uit FTG	9
Hernieuwing gidsenkaart Toerisme Vlaanderen	13
Opleiding streekgidsen Groene Neteland	14
Wortel Kolonie, door Herman Knaeps (deel 2)	15

Woordje van de voorzitter

Beste Givakleden,

De lente is weer in het land, en dat zullen we voelen aan de langere dagen met wat meer zonneschijn, maar ook het stijgend aantal gidsbeurten.

We stellen dat heel wat van onze gidsen hun vertrouwen in onze verenging hebben bevestigd, door het betalen van hun lidgeld, een minderheid heeft waarschijnlijk hiervoor nog niet "de nodige tijd" gevonden. We hopen echter dat ze dit snel in orde brengen.

In ons blad vindt je het verslag van onze jongste vergadering, een bijdrage over de erfgoedcel, nieuws vanuit FTG, en een tweede bijdrage over Wortel, nu de kolonie.

Veel leesplezier.

Jullie voorzitter

Mil Blancquaert

Lidgeld 2011

Het lidgeld voor 2011 blijft ongewijzigd.

€ 12,50 voor aansluiting zonder Ethias verzekering.

€ 15,50 voor de aansluiting met Ethias verzekering

Gelieve het bedrag over te schrijven op volgende rekening:

001-4499404-38 van Givak Mol,

Met vermelding van uw naam en "lidgeld Givak 2011"

Alvast bedankt voor het blijvend vertrouwen in onze vereniging !!!

De vergaderdata in 2011.

Maandag 7 maart 2011 in 't Steentje te Turnhout.

Maandag 6 juni 2011 (locatie nog te bepalen)

Maandag 5 september 2011 (locatie nog te bepalen)

Maandag 5 december 2011 in 't Steentje te Turnhout

Het aanvangsuur van de vergadering wordt bepaald in functie van de eventuele vormende activiteit die aan de vergadering gekoppeld is.

Vergadering GIVAK, maandag 7 maart, in 't Steentje te Turnhout.

Aanwezig: Rene Claessen, Yvonne Helsen, Ward Olbrechts, Staf Van der Velden, Mil Van den Bosch, Rob Daniels, Marie-Jose Hopmans, Lut Tatrai, Jef Florizoone, Carolien Buiks, Raf Waeyaert, Liesbet Peeters, Jeroen Janssens, Jeannine Muller, Paul Dierckx, Mil Blancquaert, Frans Schippers, Ludwig Cerstiaens, Maria ?, Willy Jacobs.

Afwezig: Jos Van den Kieboom, Herman Knaeps, Marleen Gabriels, Marie-Claire Latinne, Cynthia Yskout, Rita Dries, Jeannine Meeus, Luk Van Hoof, Pieter Melis, Jef Belmans, Frank Vermeren, Els Verbiest, Harry Geyskens.

De avond begon met een lezing over de werkzaamheden van het Kempens Karakter. Het Kempens Karakter is een vereniging van zeven gemeenten: Grobbendonk, Herentals, Herenthout, Lille, Olen, Nijlen, Vorselaar. De bedoeling van Kempens karakter is om roerend en immaterieel erfgoed te bewaren en vooral om bekend te maken en een duurzaam beleid te voeren.

Het Kempens Karakter heeft zelf geen verzameling maar wil het erfgoed helpen te bewaren, in kaart te brengen en te tonen aan het publiek. Het erfgoed bestaat o.a. uit volksgebruiken, landschappelijk, vakmanschap, afbeeldingen, foto's etc.

Het contact met Toerisme Vlaanderen verliep via e-mail, vragen die GIVAK had waren nog niet beantwoord. Deze avond was er nog niets bekend vanwege Toerisme Vlaanderen over de aanvraag hernieuwing gidsen.

De website van onze vereniging is bijna af, alleen de pagina die specifiek is voor de leden is nog niet helemaal in orde. Het nakijken van de kosten en de mogelijkheden van deze pagina geeft nog vertraging om het snel af te maken.

Men kan de website van GIVAK alvast bekijken op: www.webdesigncvo.be dan pagina gidsen aandrukken en verder kijken.

De meeste leden hebben hun lidgeld betaald. Diegene die nog niet betaald hebben worden verzocht om dat nu te doen. Bankrekening: 001-4499404-38 tnv GIVAK. Lidgeld is 12.50 euro zonder verzekering en 15.50 euro met verzekering.

Onze vergaderingen worden twee maal per jaar gehouden in 't Steentje te Turnhout en twee maal op locatie. De locaties zijn niet lang van te voren bekend maar worden wel op tijd vermeld.

Het bijwonen van de GIVAK vergaderingen tellen ook mee als bijscholingsuren, die geëist worden door het Toerisme Vlaanderen.

Op 22 mei is er een fortengordel evenement rond Antwerpen. Dit in navolging van de gordel van rond Brussel.

Op 11 september is Open Monumentendag en fort 2 in Wommelgem is dan ook te bezichtigen.

Op 1 mei is het erfgoeddag. Op deze dag zijn vele mooie monumenten op diverse plaatsen te bezoeken.

Volgende vergadering is op 6 juni. De plaats waar de vergadering plaatsvindt wordt nog bekend gemaakt.

Op de avond dat de vergadering plaatsvond was nog niets bekend over de vooruitgang van de hernieuwing aanvraag gidsen.

Later in de week, vlak voor het maken van dit verslag was er bericht gekomen van Toerisme Vlaanderen.

Ieder lid van GIVAK is beoordeeld op zijn aanvraag. Op enkele leden na krijgt iedereen de erkenning thuisgestuurd.

Diegene die de erkenning niet ontvangen hebben, hebben te weinig studieuren en/of te weinig gidsbeurten.

Deze gidsen kunnen een aanvraag indienen en krijgen dan een erkenning van een jaar (2011).

Zij moeten dan wel zorgen dat zij in 2011 voldoende studie-uren hebben gehad (12 uren) en voldoende gidsbeurten hebben gedaan (5).

www.kempenserfgoed.be is online

Vanaf nu vind je op www.kempenserfgoed.be een heleboel oude foto's, geluids- en videofragmenten uit de regio van Kempens Karakter terug. De besturen en de verenigingen van de gemeenten Berlaar, Grobbendonk, Herentals, Herenthout, Lier, Lille, Nijlen, Olen en Vorselaar gingen samen met de erfgoedcel Kempens Karakter aan de slag om de nieuwe erfgoedbank op het web te plaatsen.

Voortaan hoef je het huis niet meer uit als je erfgoed uit de streek wilt ontdekken! Als bezoeker kan je op de site onder meer terecht voor virtuele tentoonstellingen. Je kunt het erfgoed opzoeken via objectsoort, per gemeente of via een overzichtelijke kaart. De erfgoedbank is volledig afgestemd op nieuwe media en sociale netwerking, foto-tagging, het toekennen van trefwoorden enzovoort. Zo staat het erfgoed van je gemeente weer wat dichterbij het grote publiek.

Natuurlijk is het werk nog niet gedaan. De erfgoedcel gaat actief op zoek naar nieuw materiaal uit de regio. Misschien heb je thuis nog leuke oude foto's van je familie, buurt of vereniging? Of leuke postkaarten met dorpszichten? Een opname van een dorpsfeest, inhuldiging,... noem maar op. Je kunt dit materiaal steeds binnenbrengen bij de erfgoedcel Kempens Karakter. In februari zijn er bovendien gemeentelijke inzamelpunten waar je het materiaal kan inleveren.

Voor alle info kan je terecht bij de erfgoedcel Kempens Karakter:

Fundatiehuis

Begijnhof 27

2200 Herentals

014/21 47 00

info@kempenskarakter.be

Of wil je zelf graag meewerken aan de website? Dat kan ook. Neem zeker contact op.

Korte inhoud van de uiteenzetting van Jeroen Janssens
(Kempens Karakter) tijdens onze jongste vergadering van
GIVAK

Erfgoedcellen in de Kempen

Doel: Samen werken aan erfgoed

Inhoud

1. Cultureel-erfgoedconvenant
2. Drie Kempense erfgoedcellen
3. Werking erfgoedcellen
4. Enkele voorbeelden
5. Vragenronde

1. Cultureel-erfgoedconvenant

- Cultureel-erfgoeddecreet 2008
- Overeenkomst tussen gemeenten of IGS en de Vlaamse Gemeenschap, op basis van een intentienota of beleidsplan
- Beleidsperiode 2009-2014
- Lokaal cultureel-erfgoedbeleid
- Jaarlijkse subsidie afhankelijk van het aantal inwoner: 100.000, 200.000 of 300.000 euro per jaar

1. Lokaal cultureel-erfgoedbeleid

- (Inter)gemeentelijk samenwerken rond cultureel erfgoed

→ *roerend erfgoed*

→ *immaterieel erfgoed*

- Erfgoedcel
- Samenwerking staat centraal, met partners binnen en buiten de regio

2. Erfgoedcel Noorderkempen

- Oprichting: 2008
- Huidige gemeenten: Beerse, Kasterlee, Oud-Turnhout, Turnhout, Vosselaar.
- Nieuwe gemeenten vanaf 2012: Arendonk, Baarle-Hertog, Hoogstraten, Merksplas, Rijkevorsel

→ *projectvereniging, 10 gemeenten, 155.000 inwoners*

→ *standplaats: Turnhout*

2. Erfgoedcel Kempens Karakter

- Oprichting: 2009
- Huidige gemeenten: Berlaar, Grobbendonk, Herentals, Herenthout, Lier, Lille, Nijlen, Olen, Vorselaar

→ *projectvereniging, 9 gemeenten, 150.000 inwoners*

→ *standplaats: Herentals*

2. Erfgoedcel k.ERF

- Oprichting: 2010 (2011)
- Gemeenten: Balen, Dessel, Geel, Laakdal, Meerhout, Mol, Retie

→ *projectvereniging, 7 gemeenten, 130.000 inwoners*

→ *standplaats: Geel*

3. Werking erfgoedcellen

Duurzaam beleid rond cultureel erfgoed

- Integraal: publiekswerking + behoud en beheer
- Geïntegreerd: raakvlakken met andere beleidsdomeinen zoals toerisme, cultuur, enzovoort

3. Werking erfgoedcellen

- door eigen initiatieven

→ *structureel*

→ *projectmatig*

- door ondersteuning van derden

→ *inhoudelijk (erfgoedcel)*

→ *logistiek (uitleendienst)*

→ *financieel (subsidierglementen)*

3. Werking erfgoedcellen

- Raad van Bestuur
- Dagelijks Bestuur
- Erfgoedcel
- Overlegstructuren en werkgroepen

4. Enkele voorbeelden

Kempens Karakter

- Erfgoeddag 2009 en 2010
- Publicatie 'Toeten en blazen' (2009)
- Tentoonstelling 'Schitterend Geslepen' (2010)
- Publicatie 'Er was eens ... of toch niet?' (2010)
- Studiedag 'Digitaliseer en registreer je erfgoed' (2010)
- Individuele begeleiding actoren (2009-2010)

4. Enkele voorbeelden

Samenwerking erfgoedcellen

- Studiedag 'Zorg voor je erfgoed' (2009)
- Erfgoedbank (2010)
- CD Kempense volksverhalen (2010)
- Erfgoedspel (2011)
- Culinaire erfgoed (2011-2012)
- Gezongen erfgoed (2011-2012)

5. Meer weten?

Kempens Karakter

→ Begijnhof 27 in 2200 Herentals

→ 014/21 97 00

→ info@kempenskarakter.be

→ www.kempenskarakter.be

VERSLAG van de ALGEMENE VERGADERING gehouden in Gent op zaterdag 5 februari 2011 om 10 uur

1. Welkom en verontschuldigen

° Mevrouw Lut Depaepe, voorzitter van de Kon.Gidsenbond Gent en Oost-Vlaanderen, heet de aanwezigen welkom in het Augustijnenklooster. Zij verontschuldigt de burgemeester, die weerhouden is, maar kondigt aan dat de schepenen van Cultuur en Toerisme op het einde van de vergadering een korte toespraak zal houden.

° Daarna stelt ze bondig de Gentse Gidsenbond voor, die in 2012 zijn 100-jarig bestaan zal vieren. Zij onderstreept het feit dat in het huidige toeristische landschap een harde concurrentie gevoerd wordt en men zich voortdurend moet aanpassen aan de wensen van de bezoekers, die steeds meer 'beleving' en 'couleur locale' vragen. Zo worden er heden in Gent nog slechts 25% klassieke rondleidingen gehouden en voor de rest zijn vooral thema-wandelingen aan de orde. Zoals men het duidelijk zal merken in het STAM is Gent doorheen de geschiedenis echter steeds een koppige, rebelse stad geweest. Haar burgers hebben de reputatie nooit op te geven, zeker niet in moeilijke tijden, en zo zijn ook de Gentse gidsen !

° Voorzitter Lucie Mertens dankt Lut Depaepe en het bestuur van de Gentse gidsen-vereniging voor het onthaal en de organisatie van de vergaderdag.

° Na het vernoemen van enkele verontschuldigde personen, vraagt ze een ogenblik stilte ter nagedachtenis van de overleden voorzitter van de Gidsenkring Lange Nelle Oostende, Bob Slambrouck, en van de broer van Anne-Marie Van Volsem van de Streekgidsen ZW-Brabant.

2. Goedkeuring van het verslag van de AV van 11/12/10 in Hasselt

° De afgevaardigde van Gidsenkring Ieper-Poperinge-Westland betreurt dat zijn vraag aan FTG om dringend bij TVL tussen te komen teneinde het aanbod van gidsencursussen door Syntra in zijn regio te beperken, niet vermeld werd in het verslag. Secretaris Lowyck verzekert Florent Denaghel dat hij bij het recente overleg met TVL dit probleem duidelijk ter sprake gebracht heeft en dat TVL heeft moeten toegeven ter zake vrij machteloos te staan. Bij het agendapunt 6 wordt hierop nog verder ingegaan.

° Mits deze aanvulling wordt het verslag goedgekeurd.

° Vervolgens overloopt Johan Lowyck de vragen, die schriftelijk gesteld werden op het einde van de vorige AV, en verschaft bondige antwoorden.

° De resultaten van de bevraging naar de leeftijd van de afgevaardigden en bestuursleden, aanwezig op de vorige AV, worden medegedeeld : meer dan 85% zijn 50 jaar of ouder.

° Uit een snelle rondvraag ter plaatse blijkt verder dat voor een gidsbeurt in een andere taal een hoger honorarium wordt uitgekeerd op de volgende plaatsen : Beveren, Bokrijk, Brussel (Klare Lijn), Diest, Hasselt, Limburgse Kempen, Oostende, St-Truiden, Tongeren.

3. Financiën en verzekering

° Penningmeester Dirk Elsen brengt kort verslag uit. De kastoestand is gezond, de stand van de rekeningen en de nog te vereffenen bedragen worden medegedeeld. De volmachten voor de rekeningen zijn eindelijk in orde en de postrekening is afgesloten.

° Tot op heden hebben nog maar 17 verenigingen de lidmaatschapsbijdrage betaald en voor de verzekering zijn er nog niet veel excellijsten binnengekomen.

° Voor het jaar 2012 zullen aan TVL de volgende minimumtarieven van honoraria voor de gidsprestaties geadviseerd worden : 50 euro voor een begonnen gidsbeurt van 2 uur en 25 euro voor elk bijkomend begonnen uur, maar geen vast bedrag meer voor een dagprestatie.

De vergadering bekrachtigt dit advies met een grote meerderheid.

4. Administratie FTG

° Willy Opdebeeck verwacht van de verenigingen zo mogelijk voor 1 april de jaarverslagen van 2010 en de administratieve gegevens voor 2011 te ontvangen.

° Hij vraagt meer aandacht voor de instructies, die in de mededelingen gegeven worden : zo moeten de lidgelden en tabellen voor de verzekering rechtstreeks gestuurd worden naar de penningmeester, niet naar de interne communicatie.

5. Werkgroepen : stand van zaken

° Werkgroep website : Frank Van de Heijning

- De nieuwste versie van het Joomla 1.6 'Content Managing System', dat een groot aantal mogelijkheden biedt, is heden gratis beschikbaar en blijkbaar voldoende betrouwbaar. Frank Van de Heijning kan nu beginnen met het systeem te installeren, te configureren en uit te testen. Als dit voldoende vlot verloopt, zal de website van FTG geleidelijk kunnen opgestart worden vanaf de maand mei. Naast de algemene teksten en inlichtingen over FTG, zal elke vereniging via een 'link' een plaats kunnen krijgen op de website.

- Op de volgende AV zal meer informatie verstrekt worden ivm de website en later zullen ook duidelijke instructies naar de verenigingen gemaïld worden.

° Werkgroep kunststeden : Lut Depaepe

- De werkgroep heeft reeds herhaaldelijk aangedrongen op contacten met de toeristische diensten om elkaars projecten en/of voorstellen te leren kennen en

praktisch uit te werken, maar FTG werd daartoe nog nooit gevraagd. Daarom heeft Lut het initiatief genomen om de toeristische diensten van de kunststeden zelf uit nodigen op een werkvergadering in Gent. Hoewel er tot op heden maar weinig respons vastgesteld wordt, zal de werkgroep blijven aansturen op wederzijds overleg.

° Werkgroep bijscholingen : Willy Opdebeeck

- Deze namiddag wordt voor alle gidsen de eerste algemene FTG-bijscholing georganiseerd, dank zij de actieve medewerking van de Kon.Gidsenbond van Gent en Oost-Vlaanderen. Het belooft een enorm succes te worden. Een aanzienlijk aantal inschrijvingen moest geweigerd worden omdat de beschikbare capaciteit snel overschreden was.
- Willy verklaart zich bereid om per jaar twee bijscholingen te realiseren, bij voorkeur in aansluiting met een AV. Hij doet daarbij een beroep op de aangesloten verenigingen om deze activiteiten niet alleen te helpen organiseren (capaciteit vergaderzaal, gemakkelijk bereikbare locatie), maar hem ook geschikte onderwerpen en sprekers te bezorgen.

° Werkgroep strategisch plan :

- Een werkgroep voor het opstellen van een visieplan voor FTG zal eerlang samengeroepen worden. Collega's Florent Denaghel, Jozef Leplat en Luc Vermeylen zullen er reeds actief aan deelnemen. Andere medewerkers kunnen zich nog aanmelden bij secretaris Lowyck.

6. Contacten met Toerisme Vlaanderen : stand van zaken

° Johan Lowyck brengt verslag uit over de contacten met TVL.

- De tekst van de nieuwe samenwerkingsovereenkomst met TVL werd reeds herhaaldelijk door beide partijen besproken en aangepast. Uiteindelijk is men het heden vrijwel eens over alle punten, behalve de modaliteiten van de vergoeding voor de prestaties van FTG. Aangezien de samenwerking juridisch verdergezet zal worden op basis van een gunnings-opdracht, wordt er geen vaste jaarsubsidie meer toegekend. De vergoedingen zullen dus voortaan afhankelijk zijn van de geleverde prestaties.
- De Raad van Bestuur van FTG zal weldra een laatste grondige bespreking wijden aan de tekst van de samenwerkingsovereenkomst en een verantwoorde begroting opstellen. Op de volgende AV zal een definitieve tekst ter bekrachtiging voorgelegd worden aan de afgevaardigden van de aangesloten verenigingen.
- Vervolgens wordt een lange bespreking gewijd aan het antwoord van de minister op de parlementaire vraag van Marc Hendrickx, waarin onterecht gewag gemaakt wordt van het gidsenlandschap als 'arbeidsmarkt' en 'duurzame werkgelegenheid'.
- Johan heeft contact genomen met de auteurs van de perstekst en krachtig gereageerd, waarvoor hij dank ontvangt van de vergadering.
- FTG stelt vast dat er grote verschillen bestaan inzake het aantal uitstromende promoties, dat de kwaliteit van de nieuwe gidsen plaatselijk sterk verschilt maar

dat deze vaak lokaal verbeterd wordt middels bijkomende opleiding door de gidsenbonden zelf, dat in de opleidingen de nadruk minder gelegd wordt op verworven kennis, maar de aandacht eerder gaat naar verhalend en anekdotisch vertellen. FTG meent dat de kwaliteit van de cursussen aanzienlijk verbeterd kan worden door vaste inspraak van de verenigingen in de CVO's en de Syntra's.

- TVL geeft toe dat aan de scholen geen opleidingsbeperking kan opgelegd worden, omdat er terzake geen dwingende regelgeving bestaat. Men verwacht gewoon dat het gidsen-overschot zich geleidelijk zal oplossen door zelfregulering van de markt ! Een illusie ?

- Collega Florent Denaghel benadrukt nogmaals dat Syntra, dat oorspronkelijk enkel een opleiding voor zelfstandigen verschaftte, in Ieper alles naar zich toegetrokken heeft, zowel de basismodules als de streekmodules.

- Op de vergadering wordt een voorbeeld gegeven van een onaanvaardbaar lokaal initiatief. Westtoerisme stimuleert het optreden van 'greeters', mensen uit de lokale bevolking die vrijwillig en onbezoldigd individuele bezoekers, families of groepjes onthalen, ze een beetje wegwijs maken, leuke plekjes aanraden en enkele tips geven, dit alles zonder enige opleiding noch historische kennis. De secretaris heeft TVL hierover aangesproken en om een reactie gevraagd. Het blijkt dan dat men alleen maar kan hopen dat dergelijke plaatselijke initiatieven na verloop van tijd vanzelf zullen uitsterven.

- Ondertussen stelt men overal een daling van het aantal gidsbeurten vast, terwijl het aantal gidsen stijgt. Enerzijds legt TVL strenge eisen op voor de erkenning, maar steden en musea (MAS in Antwerpen, STAM in Gent) maken gebruik van niet opgeleide personen, die slechts een korte initiatie moeten volgen. Waartoe dient de museumgidsenopleiding dan ?

Toerisme Vlaanderen heeft duidelijk de markt niet meer in handen, noch de opleiding.

9. FTG Programma

° De volgende AV zullen plaats hebben op de onderstaande zaterdagen :

- 30 april 2011 in Halle, organisatie Streekgidsen Zuid-West Brabant

- 27 augustus 2011 in Nieuwpoort, organisatie West-Vl.Gidsenkring vzw : afd. Westhoek

- 03 december 2011 in Brugge, organisatie Kon.Gidsenbond Brugge en W.Vlaanderen

° In 2011 wordt voorlopig ook nog weerhouden :

- 15 oktober (bijscholingsnamiddag)

° De volgende jaren zullen de vergaderdata in grote mate afhangen van de bijscholingen, die FTG zal dienen te organiseren in samenwerking met TVL.

10. Rondvraag en slotwoord

° Tot besluit neemt de heer Luc De Caluwe, schepen en directeur van Toerisme Gent, kort het woord. Hij onderstreept o.m. het belang van het STAM, een museum dat volledig gewijd is aan de stad Gent en haar geschiedenis.

Daarna nodigt Lut Depaepe de ingeschreven deelnemers uit voor het aperitief en het middagmaal in de gerestaureerde refter van de paters.

° Voorzitter Lucie Mertens dankt de Kon.Gidsenbond Gent en de stad van harte voor het onthaal in de prachtige locatie en de feestelijke organisatie van de vergaderdag.

Verslaggever : Willy Opdebeeck, interne communicatie

Hernieuwing van de erkenning Gids Toerisme Vlaanderen

Voor een aantal van onze leden-gidsen verliep de erkenning als gids Toerisme Vlaanderen af op 31 december 2010.

We hebben een aanvraag ingediend om als gemandateerde organisatie een gezamenlijke groepsaanvraag tot vernieuwing van de erkenning voor 5 jaar te kunnen indienen.

Nadat we erkend werden als gemandateerde organisatie, hebben we voor onze leden een groepsaanvraag ingediend.

Deze werd door Toerisme Vlaanderen verwerkt.

Nu werd door toerisme Vlaanderen ons dossier afgesloten.

18 gidsen werden terug voor 5 jaar erkend (tot 2015).

8 gidsen voldeden niet aan alle criteria.

Voor hen hebben we een voorlopige erkenning aangevraagd.

Tijdens 2011 hebben ze dan de kans om te voldoen aan de voorwaarde van 12 u bijscholing en het bewijs leveren van 5 gidsbeurten, om zo ook de volledige erkenning voor 5 jaar te bekomen.

4 gidsen ontvangen een erkenning van reisleader, maar voldeden niet aan alle voorwaarden voor de erkenning van gids, meestal omwille van te weinig gidsbeurten in Vlaanderen.

Ook voor hen hebben we de voorlopige erkenning aangevraagd.

Wanneer ze voldoende (5) gidsbeurten in Vlaanderen tijdens 2011 kunnen bewijzen krijgen ze ook de volledige erkenning als gids.

Wanneer hierover vragen blijven bestaan, willen we als bestuur, iedereen graag helpen om een oplossing te vinden.

Opleiding streekgidsen Groene Neteland

De opleidingsmodule "streekgids Groene Neteland" is geëindigd met een zeer hoog eindresultaat voor de cursisten.

Van de 10 cursisten waren er al enkelen, met een diploma als gids.

Toch hebben er 9 deelgenomen aan de examens.

Een dikke proficiat voor het geleverde werk!

Enkele cursisten volgen nu nog de module, waarbij ze een eindwerk en een gidsbeurt moeten uitwerken.

Op deze gidsbeurten zullen ook wij uitgenodigd worden.

Hierbij een overzichtsfoto van de verschillende wandelingen tijdens de cursus.

Wortel (2), de kolonie.

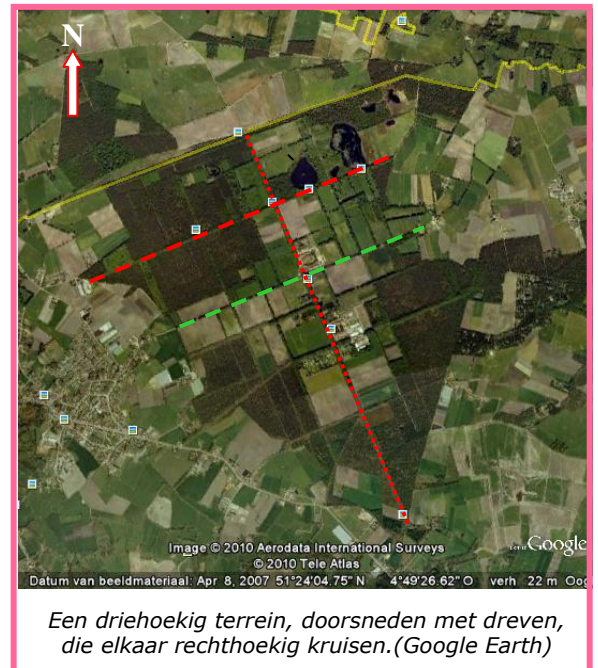
Van onze gewaardeerde redactiemedewerker uit het Franse Zuiden, Herman Knaeps.

Inleiding

Ten oosten van Wortel ligt een driehoekig bebost terrein, grenzend aan Merksplas en aan de Nederlandse grens (gele lijn op afbeelding hiernaast). Het terrein is verdeeld in compartimenten van gras- en akkerland, afgewisseld met dichte dennenbossen en hier en daar wat loofbos en aan de noordzijde nog restanten van het oorspronkelijk heidegebied met enkele overgebleven vennen, zoals o.a. het 'Bootjesven' en ernaast het 'Eendenven'.

Het hele domein is doorkruist met dreven in een dambordpatroon. De grote dreven vormen een mooi kruis: een **hoofddreef** (rode puntjeslijn) loopt op de bissectrice van de tophoek van de driehoek en de tweede dreef (rode streepjeslijn) was de vroegere zandweg van Worteldorp via Staakheuvel naar Zondereigen (nu noemt men die weg **Torendreef**, omdat ze recht op de kerktoren van Hoogstraten georiënteerd is). Parallel hiermee, maar iets zuidelijker, loopt de **Molendreef** (groene streepjeslijn), zo genoemd omdat ze bij de (verdwenen) molen in Wortel begint.

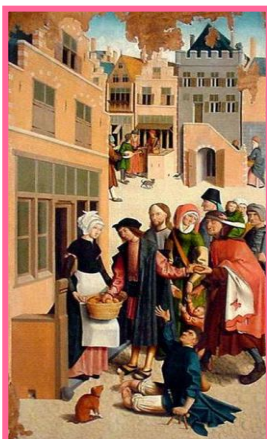
Het is duidelijk dat men hier niet meer van een natuurlijk landschap kan spreken want de mens heeft duidelijk zijn wil aan de natuur opgelegd. Dat heeft een reden.

Een driehoekig terrein, doorsneden met dreven, die elkaar rechthoekig kruisen. (Google Earth)

HOOFDSTUK 1: De bestrijding van armoede en bedelarij. A – Voorgeschiedenis

Hoe die "Kolonie" tot stand gekomen is, heeft een lange voorgeschiedenis. Dit is zeker geen vrolijk verhaal maar een trieste realiteit van armoede, die aan de basis ligt van bedelarij, landloperij, gebrek en ontbering, dikwijls verstrengeld met criminaliteit (soms uit levensbehoud). Het probleem heeft altijd bestaan maar is in de loop der tijden geëvolueerd. Hoe reageerde de maatschappij er op ?

'Hongerigen spijzen'
Meester van Alkmaar 1504

In de oertijd bestond er geen bedelarij omdat er geleefd werd in groep, waarbij ieder lid van de groep deelnam aan jacht, visvangst, het verzamelen van bessen, wortels en wilde planten en het hoeden van het vee. Dit verzekerde het gezamenlijk levensonderhoud en als er geen eten was, had iedereen honger.

Bedelarij ontstond pas toen er iemand vier palen in de grond klopte en zegde dat hier zijn 'eigendom' lag: de 'eigenaar' was meestal de sterkste, de slimste of de begaafdsten van een gemeenschap. Hij was de 'heer', kreeg macht en werd rijk. Om zijn eigendom te beschermen en te onderhouden, liet hij anderen voor zich werken. Zo kwamen de minder begaafde mensen ook aan de kost, maar iedereen die niet kon werken (gebrek, ouderdom, ziekte of andere handicap) en dus in dit systeem niet paste, moest gaan bedelen om te overleven.

Ook in de bijbel wordt meermaals over kreupelen en bedelaars gesproken: toen werd algemeen aanvaard dat er een standverschil was: armen en rijken. Het was immers God's wil om al dan niet capaciteiten te geven aan de mensen en hiermee bepaalde Hij dus of

men rijk of arm door het leven moest gaan. Deze godsdienstig geïnspireerde overweging leidde tot de hulpverlening aan mensen die ziek, arm of op een andere manier in nood verkeren. Om te weten of het ging over iemand die echt behoeftig was, moest deze bekend zijn en dus uit het eigen dorp of parochie komen waar iedereen iedereen kent. Vreemde bedelaars werden zonder genade weggestuurd want men vreesde slechte bedoelingen. Al in de 9^e eeuw bestond de wet: "Lex Francorum", die zelfs verbodde te geven aan zwervers, die duidelijk wel voor hun inkomen konden werken maar het niet wilden.

B - Liefdadigheid

De liefdadigheid was niet helemaal zonder eigenbelang: een behoeftige helpen was ook zorgen dat hij geen zwervende landloper werd en zich aan diefstal en andere criminaliteit schuldig zou maken om aan de kost te komen. Bovendien geloofde men dat men door deze 'goede daad' zelf een plaatsje in de hemel kon bemachtigen.

Toen in het Concilie van Tours (in 567 onder paus Johannes III) werd voorgeschreven dat elke lokale gemeenschap (parochie) de eigen armen en behoeftigen moest voeden en kleden, breidde de liefdadigheid zich uit tot de rijkere burgers, die aan de kerk brood en kleding schonken om uit de delen aan de armen van de parochie. De bedeling aan de armen gebeurde op een tafel achteraan in de kerk en bij de toegangspoort van de kloosters (bvb bekend in Postel). Hieruit zijn vanaf de 13^e eeuw de armentafels of Pelgrimstafels (ook 'Tafels van de H. Geest' genoemd) ontstaan, die tot heden nog bestaan.

Graag verwelkomen wij u op onze volgende Pelgrimstafel op donderdag 21 april 2011 om 10u00.
Plaats: St.-Julianusgasthuis in de Hoogstraat 72 te Antwerpen

vooral omdat de rijkdom snel toenam. Na de kruistochten (eind 13^e eeuw) en in de volgende eeuwen kwamen er meer arme mensen bij, die in ellende verzonken waren door oorlog of hongersnood. De individuele liefdadigheid werd een 'sociale plicht'.

Stichters van broederschappen en gasthuizen wilden stadsgenoten helpen. De hospitaalridders van Sint Jan (ook Johanniters of Malteser ridders genoemd) legden zich aanvankelijk (tijdens de kruistochten) toe op de verzorging van oorlogsslachtoffers maar stichtten later ook gasthuizen, waar pelgrims, vondelingen en weeskinderen werden opgevangen.

Vette Vispoort 1434
Brugge

Vanaf de 15^e eeuw worden er in Vlaanderen 'Godshuizen' gebouwd: het zijn kleine huisjes voor alleenstaanden rond een gemeenschappelijke binnenplaats of hofje, waarin behoeftigen, meestal ouderen, kunnen wonen. De oudste nog bestaande godshuizen liggen in Brugge: "t Groot Herdsberghe" uit 1335 en de "Vette Vispoort" uit 1434, waar de successchrijver *Pieter Aspe* er zijn hoofdfiguren *Pieter Van In* en *Hannelore Martens* laat wonen.

Soms waren het ook collectieve woningen zoals bvb het **Knechtjeshuis** op de Vrijheid in Hoogstraten: deze woning, voordien onderpastorij, werd in 1555 opgericht als jongensweeshuis uit de nalatenschap van Elisabeth van Culemborg (die van 1518 tot 1555 gravin was van Hoogstraten). Sinds 1992 is het Knechtjeshuis een

brasserie.

Een voorbeeld uit het groot aantal bekende godshuizen in Antwerpen is het begin 16^e eeuwse **Maagdenhuis**, gesticht door een rijke koopman Jan Van der

'Houten Clara'
Maagdenhuis
Antwerpen

Meeren en waar Hendrik Conscience (zie KT44 juli-aug-sept 2006) ooit gewerkt heeft als onderwijzer en er in 1850 een novelle over schreef: 'Houten Clara', geïnspireerd door het 17^e eeuwse houten beeld van een weesmeisje in uniform, dat oorspronkelijk onderaan de trap stond, maar nu verhuisd is naar de binnenkoer. Tegenwoordig is het Maagdenhuis een museum.

Zigeuners verschijnen vanaf begin 15^e eeuw in de Nederlanden waar zij in 't begin goed werden geaccepteerd want ze werden aanzien als afstammelingen van koningen en hertogen van Klein-Egypte. (Het Engelse 'gypsy' en het Franse 'gitan' is van 'Egypte' afgeleid). Ze beschikten zelfs over vrijbrieven van de paus en werden vermeld als 'doortrekkende pelgrims'. Vrij spoedig verloren ze hun status en werden gemarginaliseerd: ze aten katten, hun vrouwen maakten zich schuldig aan diefstallen en beoefenden waarzeggerij. De overstap naar 'hekserij' was maar heel klein en daarom werden ze achterna gezeten voor criminaliteit.

C - Het Humanisme

Rond 1500 bracht de welvaart van de steden een nieuwe kijk op de mensen en hun samenleving: **het humanisme**. In plaats van God, kreeg de mens een centrale plaats in het maatschappelijk denken. De humanist Juan Luis Vives¹ pleitte ervoor om het armenbeleid niet meer alleen aan kerken en kloosters over te laten, maar te centraliseren bij de lokale overheid. Dit idee werd overgenomen door Karel V in zijn hervormingen van 1 oktober 1531 die de stadsbesturen verplichtten tot het oprichten van een 'Gemene Beurs', een stedelijk financieel fonds voor armenzorg, beter bekend als de 'Berg van Barmhartigheid'.

Vives plaatste zich met zijn denkbeelden niet buiten de kerk (alhoewel hij de regel van het Concilie van Tours verwierp dat de parochies de armen moesten helpen) maar hij wou alleen de armenzorg efficiënter en systematischer aanpakken.

Dat werd noodzakelijk omdat er meer en meer armen, bedelaars en vagebonden door het land trokken en de steden onveilig maakten. Ook marskramers werden in die tijd opgepakt wegens landloperij. Schilderijen van Pieter Breugel en Hieronymus Bosch brengen de verwarring van die tijd in beeld. Vives maakte daarom een duidelijk onderscheid tussen burgers, die recht op steun hadden, en criminelen die moesten aangepakt worden met gevangenis en lijfstraffen.

Marskramer/Landloper 1494
Hieronymus Bosch
Boijmans-Van Beuningen
Rotterdam

D – Tewerkstelling en tuchthuizen

In de geest van het humanisme, stelde Vives dat armoede best kan bestreden worden door iedereen in overeenstemming met hun mogelijkheden aan het werk te zetten (zelfs een blinde kan wol spinnen en rieten manden vlechten) en wie geen vaardigheden had, moest scholing krijgen. Volgens ordonnantie van Filips de Goede uit 1459, was het trouwens verboden aan alle werkbekwame personen om te bedelen. Alleen kinderen, ouderlingen en gebrekkigen mochten aalmoezen vragen. Als onderscheid tussen 'waardige' en 'onwaardige' bedelaars werden 'bedeltekens' uitgereikt, die enkel golden binnen de eigen parochie. Wie het waagde buiten zijn parochie of zonder bedelteken te bedelen, werd opgepakt en gestraft. Belangrijk is dat niet het bedelen op zich strafbaar werd gesteld maar wel het 'bedrieglijk bedelen'. Hiermee werd bedoeld, vormen van bedrog om een aalmoes te ontvangen. Bijvoorbeeld het namaken van bedeltekens of het zich voordoen als melaats of kreupel.²

Criminaliteit werd bestreden met serieuze fysieke straffen: geselen, brandmerken, afhakken van vingers of ledematen tot zelfs de strop waren de standaard maatregelen tegen dieven, valsmunters of moordenaars. Ook landlopers werden gebrandmerkt en verbannen of aan de schandpaal gebonden. Recidivisten riskeerden zelfs de galg. Lange tijd opsluiten was als

¹ Vives werd geboren in Valencia in 1492 en stierf in Brugge in 1540. Studeerde in Parijs en vestigde zich in Brugge (zijn standbeeld staat achter de OLV-kerk). Hij was hoogleraar aan de universiteit van Leuven.

² Dit wordt grappig geïllustreerd door Victor Hugo in zijn werk 'De Bultenaar van de Notre Dame': 's avonds verzamelen bedelaars in de Parijse achterbuurt, die 'La Cour des Miracles' genoemd wordt, want hier kon plots de 'blinde' weer zien en de 'kreupele' legde zijn krukken opzij omdat onder zijn jas nog een arm of in zijn broekspijp nog een been zat.

straf op zich onbekend, want men 'zat' tot een vonnis werd uitgevoerd. Hoogstens enkele dagen.

Tegen eind 16° eeuw vond men dat zulke lijfstraffen toch niet de beste oplossing waren. Dirk Volckertszoon Coornhert (1522-1590) schreef in 1567 in zijn boek 'Boeventucht' dat dwangarbeid een beter resultaat dan lijfstraf zou opleveren. Hij had geen humanitaire overwegingen maar zag wel dat er een praktische combinatie bestond tussen een afdoend afschrikmiddel tegen criminaliteit en een methode om aan goedkope arbeidskrachten te geraken. Dit kon de vorm krijgen van galeislaaf tot arbeider bij publieke werken en in tuchthuizen. Nadat in Londen al in 1555 een eerste tuchthuis was opgericht (in Bridewell Palace, voormalige residentie van Hendrik VIII, later armen tehuis en gevangenis), volgde de stad Amsterdam ook de ideeën van Coornhert en in februari 1596 werd er het tuchthuis geopend.

Het raspen van brazilshout.
In de achtergrond wordt iemand gestraft met de gesel op zijn bloot achterwerk.

De mannenafdeling verkreeg enkele jaren later het monopolie op *brazilshout*, dat in het tuchthuis geraspt werd tot poeder voor gebruik als oranje-rode textielverf en kreeg daarom de naam **rasphuis**. Voor vrouwen was er het nabijgelegen **spinhuis**. Ook daar was arbeid het medicijn tegen criminaliteit en ledigheid.

De straffen voor hen die weigerden te werken waren alles behalve human: bijvoorbeeld opsluiting in een kelder, die bij hoge tij onder water liep, met een handpomp als enig redmiddel: pompen of verzuipen !

De tuchthuizen werden bevolkt door misdadigers, bedelaars en probleemjongeren. Het idee van tuchthuizen bleek erg populair en verspreidde zich vanuit Amsterdam naar andere landen en streken.

In Frankrijk kwamen er tuchthuizen eerst in Parijs (1611), dan in Lyon (1614). Ze kregen de vorm van 'Hôpitaux' enorme asielen die bedelaars, prostituees, langdurig zieken, gecolloqueerden³ en alle soorten Franse instellingen waren eerder liefdadigheidsinstellingen, maar hadden duidelijk een laatste principe werd nagevolgd in

Bedelaars buiten !

Généraux' die uitgroeiden tot vagebonden, wezen, krankzinnigen, marginalen herbergden. Deze verzorgings- en de Hollandse tuchthuizen strafrechtelijk karakter. Dit de Zuidelijke Nederlanden.

Op 4 februari 1613 ging de Antwerpse magistraat over tot de oprichting van een tuchthuis op Hollands model: het 'Dwinghuis'⁴. Het afschrikkende effect dreef vele bedelaars naar andere oorden maar daar werden spoedig ook tuchthuizen gebouwd: in 1625 kwam er een te Brussel, gevolgd in 1675 in Gent (in het 13° eeuwse Geraard de Duivelsteen), in Ieper en in Brugge (in 1672 voor mannen en in 1717 een 'spinhuis' in Sint-Andries-Brugge voor vrouwen).

Waar het mogelijk was, hebben gemeenten in die tijd ook getracht de bedelarij te bestrijden en zeker de nachtelijke vagebonden weg te drijven door een soort 'burgerwacht' in het leven te roepen: in Hoogstraten bijvoorbeeld werd een systeem van 'rotten' ingesteld: alle mannelijke inwoners boven de 18 jaar vormden patrouilles en wachtronden om de veiligheid van de ingezetenen te waarborgen. De meesten waren bewapend met een 'roer' (soort geweer) maar sommigen hadden alleen maar een stok. Het bracht ook een beetje geld op want in 1683 verdiende een zekere Adriaan Schoofs, Schout bij Nacht, er 46 gulden mee !

Radbraken van Jan de Lichte voor het stadhuis van Aalst

³ Personen die onder dwang door hun huisgenoten geïnterneerd werden. Soms gebeurde dat omdat ze onbekwaam waren voor zichzelf te zorgen (zwakzinnig of kreupel) maar ook om ze van hun erfrecht te beroven.

⁴ Gelegen in de 'Nieuwstad': het gebied dat door Gilbert Van Schoonbeke (midden 16° eeuw) was ontworpen in het noorden van de stad. Wordt tegenwoordig het "Eilandje" genoemd, waar dure 'loften' en flats uit de grond rijzen.

E - Criminaliteit

Waarom de criminaliteit zich verder uitbreidde ligt voor de hand: vermits de leefomstandigheden vanaf de late middeleeuwen veel te wensen overliet, was armoede troef over het hele land, zowel op het platteland als in de steden. Als de oogst tegenviel of bij veesterfte, heerste er hongersnood. Oorlogen en baldadigheden van doortrekkende en ingekwartierde legers uit diverse landen verergerden deze toestand.

Soms was de armoede zo erg, dat ouders hun kinderen ergens achterlieten en het gebeurde wel eens dat een vondeling (via de Tafel van de H.Geest) terecht kwam in een gegoede familie. Dat was dan echt een gelukzak !

Om in leven te blijven ontwikkelde men 'creatieve' vormen waarbij bendevorming de belangrijkste was: landlopers sloten aan bij achtergebleven huurlingen of deserteurs uit oorlogvoerende legers (hun conflicten werden dikwijls in onze gebieden uitgevochten) en er ontstonden vele soorten van kleine en zware criminaliteit, zoals straatroof, zakkenrollen, overvallen op reizigers, afpersing, brandstichting en moord. De 18° eeuw kende enkele beruchte roversbenden zoals de bende van Bakelandt in West-Vlaanderen, Jan de Lichte rond Aalst en in Limburg de Bokkenrijders (zie KT40 jun-jul-aug 2005) die voor niets terugdeinsden. Dat duldde de maatschappij niet langer en iedereen was opgelucht wanneer de bendeleden opgehangen, geradbraakt, gezeseld, gebrandmerkt of verbrand werden.

F - Correctiehuizen

In de 18de eeuw ijverden de Turnhoutenaar Goswin de Fierlandt en Jean-Jacques-Philippe Vilain XIII (°1712-†1777), (de man die de bende van Jan de Lichte veroordeelde) voor een humanisering van het strafrecht en voor rationalisering. Zij ijverden voor één provinciaal correctiehuis per provincie. Enerzijds dienden de in aantal steeds toenemende bedelaars en vagebonden te worden gestraft. Anderzijds wilde men dit leger bedelaars winstgevende arbeid laten verrichten, want dwangarbeid was geen straf maar een middel om uit de armoede te geraken.

In 1772-73 liet voornoemde Villain XIII, die toen voorschepen (burgemeester) van de stad Gent was en voorzitter van de Staten van Vlaanderen, het "Provinciaal Correctiehuis" op de Coupure Links in Gent bouwen, dat tegenwoordig beter bekend is als het **Rasphuis**⁵. In ruime werkplaatsen moesten de gedetineerden handenarbeid verrichten zoals weven en verven van lijnwaad en katoen, hekelen en spinnen van vlas, spinnen van katoen en wol, knopen van netten voor vissers, maken van zeilen, vlechten van manden, maken van klederen voor gevangenen en het leger, enz. Wie voor deze werken niet handig genoeg was of speciaal gestraft was, moest de hele dag *brazilhout* raspen, naar Amsterdams voorbeeld.

Aanvankelijk waren de resultaten veelbelovend. De aanpak van het Rasphuis fungeerde zelfs als voorbeeld voor de Nieuwe Wereld. Maar naarmate de tijd vorderde, verdween de discipline, zeker na het overlijden van Vilain XIII. De vagebonden werden enkel gebruikt als goedkope werkkrachten in de textiel fabrieken, terwijl er van een regime haast geen sprake meer was. Zelfs de bekende Lieven Bauwens (°1769-†1822)⁶ liet gedetineerden voor hem werken volgens de regel: geen werk, geen eten. Onder druk van een aantal andere fabrieksdirecteurs die deze oneerlijke concurrentie niet apprecieerden, werd dit soort werkaanbod niet meer toegelaten in een tuchthuis.

G - Franse Revolutie

De Franse Revolutie (1789) bracht een 'Nieuwe Orde', een nieuwe verdeling van de macht, die geluk en voorspoed zou moeten brengen aan alle inwoners van een land, uitgedrukt in

⁵ Het Rasphuis werd gesloten in 1935 en afgebroken in 1937. Op de plaats ervan werden de huidige gebouwen van de Landbouwhogeschool opgetrokken.

⁶ Rond 1790 smokkelde hij een nieuwe katoenspinmachine 'Mule Jenny' uit Engeland naar Gent en in 1799 richtte hij nieuwe katoenspinnerijen op in Frankrijk en Gent. In Engeland werd hij voor smokkel ter dood veroordeeld maar in 1810 kreeg hij van Napoleon het kruis van de Légion d'Honneur als 'ondernemend industrieel'.

de eerste regel van de 'Déclaration⁷ des Droits de l'Homme et du Citoyen: "Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits..."

Met de komst van de Fransen in 1794 veranderde er heel wat in onze gewesten, ook inzake armenzorg, die onttrokken werd aan de parochies en toegewezen aan de gemeenten. Deze overgang verliep niet zo vlot omdat de kerkelijke goederen onteigend waren en de kloosters gesloten. De nieuwe burgerlijke instellingen werkten niet meteen omdat er wantrouwen was bij de bevolking en de medewerkers niet of onvoldoende opgeleid waren. Het gevolg was dat er van alle kanten misbruiken ontstonden, ten nadele van ... de bedelaars. Hun aantal steeg, mede door de industriële revolutie. Vanwege de gespannen sfeer (bvb Boerenkrijg) vergrootte het aantal zwervers en die groep werd aangevuld met een massa vluchtende dienstweigeraars. Gevolg was dat er nog meer criminaliteit zoals overvallen en straatroof voorkwam, wat een smet op de 'Nieuwe Orde' wierp. Er moest ingegrepen worden !

Het Keizerlijk Decreet van Napoleon I op 5 juli 1808 beval de oprichting van een tuchthuis in elke provincie. In het Departement van de Twee Neten (nu Antwerpen) was dat eerst in het voormalig Dominicanenklooster⁸ in Mechelen ondergebracht, maar werd al na één jaar verplaatst naar het kasteel van Hoogstraten, dat in 1796 door het Frans Bewind in beslag genomen en geplunderd was. Er waren Franse soldaten gekazerneerd tot de landlopers er naar toe gestuurd werden.

De geïnterneerden, die toen overleden, werden begraven naast de weg tussen Wortel en Hoogstraten, niet ver van de brug over de Mark. Dit '**vergeten**' kerkhof werd toevallig ontdekt in de winter 1979-80 bij graafwerken voor de aanleg van de riolering. Het heeft slechts enkele jaren gediend, tot het kerkhof in Wortel-Kolonie in gebruik genomen werd en nu is er niets meer van te zien.

HOOFDSTUK 2: De landbouwkolonies

Generaal Johannes van den Bosch

Niet alleen in Frankrijk maar over heel Europa zocht men naar oplossingen om het armoedeprobleem op te lossen. Nadat **Johannes van den Bosch** (°1780-†1844) als luitenant der genie in de Bataafse Republiek een succesrijke carrière had opgebouwd met landontginning waarbij hij slaven en vrije boeren inzette, rees bij hem het idee om in Nederland ook "Landbouwkolonies" op te richten. Hij kwam in 1810 terug naar Europa en na de troonsbestijging van Willem I in 1815 werkte hij nog enige tijd nauw met de koning samen voor de opbouw van Nederland als moderne Europese en koloniale mogendheid. Hij steeg in militaire rang tot generaal-majoor. (Hij werd in 1834 minister van Koloniën en een jaar nadien vereerd met de erfelijke titel van baron en in 1839 zelfs tot graaf verheven.)

ndertussen had Johannes van den Bosch met een select gezelschap en onder auspiciën van prins Frederik, de zoon van de koning, in 1818 een 'Maatschappij van Weldadigheid' opgericht, die als doel stelde de armoede te bestrijden, omdat de groep

'Natte' vervinging met de baggerbeugel. Achteraan liggen de 'legakkers' waar turf wordt gedroogd.

⁷ Het afgebeeld schilderij (1791) berust in het Musée Carnavalet in Parijs en bevat een aantal (meestal antieke) symbolen: het Oog in de driehoek verwijst naar God (Waarheid) en verdrijft de wolken van de Twijfel, een vrouw verbreekt de ketens en stelt Frankrijk voor, de gevleugelde engel houdt de scepter van de Macht vast en stelt de Vrijheid voor, de slang bijt in haar eigen staart (de Ouroboros= symbool van het eeuwig terugkeren in de natuur), de Phrygische muts en de punt van de lans zijn revolutionaire symbolen, de roedenbundel (fasces, zoals de gerechtsdienaars ze dragen wanneer de Romeinse consuls in het openbaar verschenen) vertegenwoordigt de Eenheid der provincies. De gehele vorm verwijst naar de Tafels der Wet, die God aan Mozes gaf op de berg Sinaï en zoals ze doorgaans afgebeeld worden.

⁸ De paters Predikheren of Dominicanen waren al in 1796 door de Fransen verjaagd en het klooster werd ingericht als bejaardentehuis en vanaf 1809 als militair hospitaal. De kerk werd tot 1814 gebruikt als oefenplaats en nadien ingericht als krijgsarsenaal. Sinds 1977 eigendom van de stad Mechelen die het als Beschermd Monument klasseerde, maar het gebouw staat nu al jarenlang leeg.

armen bleef aangroeien, spijs alle maatregelen die in het verleden werden ondernomen. Vanaf 1819 wijdde hij zich volledig aan de uitvoering van de doelstellingen van deze nieuwe maatschappij.

Ondersteund door zijn Bataafse ervaring, concentreerde hij zich op de ontginning van woeste heidegronden en veengebieden. Dit was ook al in de Oostenrijkse Periode de wens van Maria Theresia, uitgedrukt in een 'plakkaat' van 1772. Het opzet was om het landbouwareaal te vergroten en de arme mensen te leren hoe ze gedisciplineerd voor zichzelf zouden leren zorgen. Hieraan koppelde hij een uiterst nieuwe opvoedingsstrategie, gepropageerd door de Zwitserse pedagoog en filosoof J. H. Pestalozzi (°1746-†1827): *contact met de akker, de buitenlucht en lichamelijke oefening gold als voorwaarde voor een evenwichtige geestelijke ontwikkeling.*

Drenthe leende zich ideaal voor dit project en met fondsen, die de maatschappij onder particulieren had verzameld, werden de 'vrije' koloniën (Frederiksoord – Willemsoord – Wilhelminaoord) en de 'onvrije' gestichten Ommerschans en Veenhuizen opgericht.

In de 'onvrije' kolonies werden de arme landlopers in omliggende boerderijen van de veengebieden tewerkgesteld, vooral om turf te scheppen, een uiterst zwaar werk. Natuurlijk waren arbeidsongeschikten hier niet welkom. In de 'vrije' kolonies kregen de armen een boerenbedrijf toegewezen die ze met de opbrengst van hun werk zouden moeten terugbetalen aan de maatschappij, tot ze vrije boeren zouden worden. Helaas, zelfs al waren ze arbeidsbekwaam, bleken de meesten na verloop van tijd niet uit de spiraal van schulden te kunnen ontsnappen, alhoewel het project in den beginne op succes aanstuurde. In totaal kregen wel ca 10.000 personen⁹ onderdak.

Het ontstaan van de kolonieën in Wortel en Merksplas

Vanwege het aanvankelijk succes, werd ook in België op 3 januari 1822 een nieuw project gestart: de *"Maatschappij voor Weldadigheid van de Zuidelijke Nederlanden"*. Dat was nodig omdat vervoer van landlopers en bedelaars uit België naar Drenthe te duur uitkwam.

Meer dan 1100 ha heidegronden tussen Wortel, Merksplas en Rijkevorsel werden aangekocht. De grote heidevlakte (in totaal ca 532 ha¹⁰) ten oosten van Wortel met enkele vennen (o.a. Bootjesven en Eendenven), bossen en moerasgebieden werden deels (213 ha) aangekocht van de hertog van Salm-Salm en de rest werd van de gemeente Wortel gekocht, die ze echter niet uit vrije wil afstond, maar de burgemeester moest er toe gedwongen worden per Koninklijk Besluit.

In Wortel moest de 'Vrije Kolonie' komen, waar gezinnen van 'gewone bedelaars' zelfstandig gaan wonen, en later (1825) start hij in Merksplas met de 'Onvrije Kolonie' (ca 600 ha), waar 'beroepsbedelaars' en landlopers in gemeenschappelijke lokalen werden opgesloten. Op de eerste steen van het bedelaarshuis in Merksplas leest men "B. VAN DEN BOSCH, DEN 4 JUNI 1824". Deze steen werd ingemetseld door kapitein Benjamin Van den Bosch, broer van bovengenoemde Johannes, die in 1821 door Prins Frederik der Nederlanden werd aangesteld tot bestuurder van de nieuwe kolonie. Deze gedenksteen is nog steeds zichtbaar aan de hoofdingang van de gevangenis in Merksplas.

De heidegronden werden ontgonnen en de dreven werden ontworpen in 1822 door de Turnhoutse landmeter Bogaerts. Wat we er vandaag nog van zien, dateert uit de tijd van de oorspronkelijke landloperkolonie.

Op het kruispunt van de hoofdreef en de Molendreef (zie boven) vormt zich een ruitvormig pleintje, waarop eertijds de woning van de directeur stond, een magazijn, een spinnerij en een schooltje voor de kinderen van het personeel. Een van die gebouwen werd in 1893 omgevormd tot kazerne waar tot 1914 de soldaten verbleven, die zorgden voor de bewaking. Later werd het aangepast als **feestzaal** voor het personeel en kreeg het gebouw een nieuwe benaming: "casino". Deze naamsverandering volgt uit de wijziging van de bestemming, waarbij er fonetisch slechts enkele lettertjes

Kazerne voor 1911
© Stedelijk Museum Hoogstraten

Casino vandaag

⁹ Bijna een miljoen Nederlanders hebben zo'n arme sloeber als voorvader, onder wie Ruud Lubbers, Alexander Pechthold en Anton Pieck.

¹⁰ Afhankelijk van de geraadpleegde bron, was het een domein van 519 à 563 ha: kon men in die tijd wel meten ?

veranderen (het gaat tenslotte over hetzelfde gebouw) maar waarbij toch duidelijk uitgedrukt wordt wat er bedoeld is: met het woord **casino** associeert men gemakkelijk 'feesten' maar deze associatie gaat niet op bij **kazerne**. Dit is pure Wortelse linguïstieke spitsvondigheid !

De eerste kolonisten

Dadelijk werd in Wortel langs de dreven gestart met de opbouw van kleine boerderijtjes, elk met 3,5 ha (deels reeds ontgonnen) grond en kleine rechthoekige stenen gebouwtjes van 7,4 x 14 m zonder verdieping en met een dak van stro. In de huiskamer stond een open haard en verder waren er nog drie slaapkamers, een kelder en een houten schuur. De gebouwen stonden aan weerszijden van de dreef, met de gevel naar de dreef gericht. In november 1822 waren er al 25 hoevetjes klaar, in juni 1823 stonden er 45 en vier jaar later waren er 129 beschikbaar.

Vanaf juli 1822 publiceerde de Maatschappij van Weldadigheid in een maandblad 'Le Philantrope'¹¹, waarin het werk en de plannen in Wortel van de Maatschappij aan de bevolking werd uitgelegd. Met hetzelfde doel voor ogen, werd in heel het Vlaamse land een strooibriefje¹² in het Nederlands verspreid, met een zeer rooskleurig verslag van een (uit de duim gezogen) bezoek aan Wortel-Kolonie door E.H. P. Lauwers, pastoor in Brussel, tezamen met E.H. Raelens, pastoor van Hoogstraten, waarin uitgebreid alle voordelen van een verblijf in de nieuwe hoevetjes beschreven werden. Er was te lezen dat iedereen 3,5 bunder¹³ land, dat al met winterkoren bezaaid was en één of twee koeien zou krijgen, ook een tiental schapen, een varken, levensmiddelen, alle meubelen, landbouwgereedschap, geld en kleding. Het leek wel 'Luilekkerland'. De opkomst was overweldigend: direct kwamen van heinde en verre noodlijdende families hun intrek nemen en eind 1822 waren er al 151 kolonisten. Hun aantal groeide aan tot 406 in 1823 en in 1829 zat men op het maximum van 636 bewoners.

De bedoeling was dat ze door 'noeste arbeid' in de levensbehoefte van hun gezin zouden voorzien (aangespoord door een systeem van beloningen: een gouden, zilveren of bronzen medaille, afhankelijk van de behaalde bedrijfsresultaten) maar vooral ook dat ze plezier in het werk zouden aankweken, om dan later als zelfstandige boer een leefbaar bestaan te kunnen opbouwen.

Een nieuwe parochie

De kapel in 1999

Toen Prins Frederik in 1822 in Wortel een 'Vrije Kolonie' stichtte, beloofde Franciscus, Antonius de Méan, een graaf uit het Luikse, en tegelijkertijd aartsbisschop van Mechelen, om een priester te zoeken die aan die inrichting verbonden zou zijn. De eerste priester, die als aalmoezenier benoemd werd, was A. Aerts. Hij en zijn opvolgers hadden ook de zielzorg in Hoogstraten. Ze woonden op het kasteel of er dichtbij en kwamen te voet of te paard naar Wortel kolonie. In 1828 werd de eerste kapel (een pover houten gebouw) ingewijd, naast het toenmalig (ook houten) schoolgebouw op het ruitvormig pleintje, dat toen het centrum van de 'nederzetting' was.

Toen de kolonie verkocht werd in 1846, werd het schooltje en de kapel afgebroken. De kinderen moesten dan in Wortel naar school gaan.

Toen later de Kolonie werd herbouwd, werd er ook gezorgd voor een nieuw schoolgebouw met twee woningen voor de schoolmeesters. Het schoolonderwijs in de Kolonie duurde tot 1968, toen de laatste leerkracht, juffrouw Marie Huet, na 36 jaar in de klas te staan,

¹¹ Het maandblad 'Le Philantrope' was eentalig in 't Frans opgesteld, kostte toen 3,5 gulden en zal daarom bij de Vlaamse plattelandsbevolking slechts weinig succes gekend hebben. Misschien wel in administratieve, industriële en kapitaalkrachtige middens, waar het Frans de voertaal was.

¹² Een zeldzaam exemplaar van dit strooibriefje bevindt zich in het stadsarchief van Hoogstraten

¹³ Een bunder is een oude oppervlaktemaat, die overeenkomt met een hectare (10.000 m²).

eindelijk op pensioen ging. Ook een nieuwe kapel (na een brand in 1977 bleef alleen het kapelkoor bewaard) werd gebouwd met een ingang voor de gedetineerden langs de grote binnenkoer. Voor buitenstaanders was er een ingang aan de andere zijde langs het koor dat buiten de muur lag.

Woning van hoger personeel
© Stedelijk Museum Hoogstraten

2 Bewakerswoningen.
© Stedelijk Museum Hoogstraten

Zo was de Kolonie een aparte parochie, die steeds het minst geïntegreerd bleef bij het normale dorpsleven in Wortel. Ze bestond zelfstandig en was niet afhankelijk van het dorp Wortel. Dit isolement werd nog in de hand gewerkt omdat de meeste inwoners

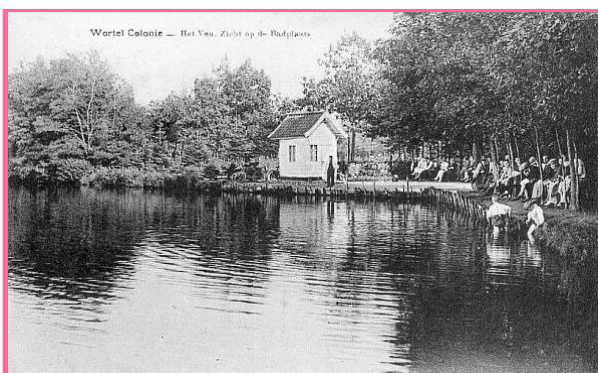
inwijkelingen waren. Het heeft lang geduurd alvorens deze mensen in de Wortelse dorpsgemeenschap werden opgenomen.

Tegenwoordig kent men nog veel families, die oorspronkelijk afkomstig waren uit de vroegere Kolonie. Zo bvb brachten de bouwactiviteiten einde 19° eeuw (zie verder onder 'Een nieuwe start in 1870') de familie Horsten uit Nederland naar Wortel en richtten er een overbekend bouwbedrijf op (faillissement in de jaren 1980). Deze familie is nog steeds prominent aanwezig in Wortel. Ook bewakers, zelfs al bleven zij in de Kolonie wonen, hadden kinderen die ook bekende figuren werden, zoals bvb kunstenaar Jan Huet (zie KT48 juli-aug-sept 2007). Veel kinderen van bewakers kwamen na hun eerste schooljaren op de kolonie in Wortel wonen en verkleinden de 'afstand' tussen kolonie en Wortel-dorp. Zeker nadat de school op de Kolonie gesloten werd.

Een apart geval: Zwarte Marjan

De meeste gezinnen, die naar Wortel overgeplaatst werden, waren opgegroeid in steden en hadden niet de minste notie en helemaal geen belangstelling voor de boerenstiel. Ze waren gewoon door de veelbelovende beloften in 'Le Philantropie' aangetrokken. Er werd door de gemeentebesturen zeer ondoelmatig tussen de kandidaten geselecteerd naar verhouding van het vooropgestelde doel, namelijk ontginningswerk, zodat de meest uiteenlopende beroepen naar Wortel afzakten.

Zo was er al van in den beginne een figuur bij, die als 'vroedvrouw' genoteerd stond: de genaamde Maria-Anna Rubbens, echtgenote van Franciscus-Augustinus Van Buyten. Zij

Heel Wortel kwam genieten van 't Bootjesven, onder het waakzaam oog van 'De Schipper', een gedetineerde in 'buitendienst' (hij staat op post voor het bootshuis). © Stedelijk Museum Hoogstraten

bekleedde in de grootstad een gewaardeerd beroep, maar had als 'bijverdienste' een zaakje, waarbij allerlei diensten verleend werden aan mannen die er om vroegen, gaande van een borreltje jenever tot en met een speciale 'persoonlijke verzorging' achter een gordijntje.

Vanwege haar beroep kon ze geen aanspraak maken op een hoevetje (wat zou een 'vroedvrouw' daar mee aanvangen?) maar moest voor eigen onderdak zorgen in een kluis op een lapje grond dat haar werd toegewezen, helemaal in het noorden van de Kolonie, dicht bij de Hollandse grens, op het einde van de Torendreef aan het kruispunt links af en dan een paar honderd meter

verder in de wei, dus achter het Bootjesven. Daar liggen trouwens onder het gras verborgen, nog steenresten van haar kluis.

Zij was simpelweg haar klanten gevolgd en had verder niet te klagen over de klandizie in de Wortelse Kolonie. Deze Maria-Anna is later als de 'Zwarte Marjan' een begrip geworden in Wortel zodat er gesproken werd van '...daar aan Zwarte Marjan...', wanneer men de omgeving voorbij het Bootjesven wou situeren. En dan wist iedereen direct waar naar verwezen werd.

Alhoewel... bij de oudste generatie Wortelaren was "Zwarte Marjan" een taboeonderwerp en deed men dikwijls alsof men nog nooit van 'Zwarte Marjan' gehoord had ... Daarom is het tegenwoordig nog zo moeilijk om enige concrete informatie over Maria-Anna Rubbens te vinden ! Ze was een schande voor Wortel en wordt, onder fatsoenlijke mensen, liefst doodgezwegen.

Toen de hoevekes verlaten werden bij het einde van Wortel-Kolonie, zag Zwarte Marjan al haar klanten vertrekken en er werd gezegd dat ze zich tenslotte in wanhoop opgeknoopt heeft.

De mislukking

Er was weinig of geen begeleiding voor de nieuwe kolonisten. Ze bleken totaal ongeschikt voor boerenwerk, ze hadden er niet de minste belangstelling voor en verwaarloosden hun bedrijf. Het vee ging ten onder van ellende.

Bovendien waren de Belgen het niet eens met de progressieve ideeën van de Hollanders. In 1828 verloren de gezinnen hun zelfstandigheid en waren verplicht in loondienst te werken voor de Nederlandse Maatschappij van Weldadigheid en dat werd zeker niet in dank afgenomen.

Toen België in 1830 onafhankelijk werd en de schermutselingen uitbraken (10-daagse veldtocht en dergelijke), werd de oogst vernield en kwam de bevolking in de Kolonie in opstand. Ze werden hierin aangemoedigd door de burgemeester van Wortel, die nog niet vergeten was dat hij acht jaar geleden verplicht werd bij Koninklijk Besluit om die heidegronden aan de Hollanders te verkopen. Veel kolonisten sloten zich aan bij het Hollands leger of bij de opstandelingen, nadat ze eerst hun hoevetje in brand hadden gestoken. Dat was de 'doodsteek' van het 'Hollands Project'. De Maatschappij van Weldadigheid bleef wel bestaan maar een voortzetting van het project was niet meer werkbaar.

Op het einde van het contract in 1841 weigerde de Belgische Staat de beide domeinen (Wortel en Merksplas) te kopen en de Maatschappij van Weldadigheid werd ontbonden. Een kleine helft van het terrein was toen begroeid met naaldbomen, slechts enkele hectaren waren ontgonnen maar het grootste deel was nog onbewerkte heide gebleven. De laatste kolonisten werden teruggebracht naar hun oorspronkelijke gemeenten of ze werden ondergebracht in kloosters of bij landbouwers. De schuldeisers eisten een openbare verkoop. Prins Frederik der Nederlanden, de voornaamste schuldeiser, was hiermee niet akkoord en kocht in 1846 zelf de domeinen van Wortel- en Merksplas-Kolonie voor 425.000 frank.

In de onzekere tijd die daarop volgde, liep het bedelaarshuis in Merksplas leeg (het werd nadien nog enkele jaren gebruikt door de douanen) en verdwenen bijna alle hoevetjes van Wortel-Kolonie steen voor steen. Op het terrein is van deze gebouwtjes niets meer merkbaar (behalve de steenresten van de kluis van Zwarte Marjan !).

Een nieuwe start in 1870

Vanaf 1842 tot 1870 bleven de gebouwen zonder functie. Met betrekking tot de opvang van 'de marginalen' keerde men in België terug naar de aanpak zoals in de middeleeuwen, namelijk elke stad en elke gemeente voor zich. En dat vond het lokale bestuur niet leuk: de landloperij moest worden beteugeld en een nationale aanpak was hiervoor de beste keuze. Na vele en lange discussies werd in 1866 de wet op de "Beteugeling van de bedelarij en landloperij" gestemd: iedereen die op straat kwam, moest zijn identiteitspapieren kunnen tonen en hij moest geld bij zich hebben om minstens één brood te kopen. Wie hieraan niet voldeed, was een landloper. Het was aan de rechter om 'het koren van het kaf te scheiden'.

Uiteindelijk kocht de Belgische staat op 20 december 1870, de nog aanwezige domeinen in Wortel en Merksplas, waar de infrastructuur voor de opvang van landlopers nog grotendeels aanwezig was. De coördinatie van de "Rijksweldadigheidskolonieën" (RWK) van Hoogstraten-Merksplas-Wortel" werd toevertrouwd aan de directeur van de gevangenis in Hoogstraten, dhr. De Lobel.

Vanaf 1871 werd gestart met de nodige verbouwingen en aanpassingswerken. Eerst werden de nog aanwezige gebouwen opgekalefaterd en vanaf 1880 werden de nieuwe gevangenisgebouwen voor de landlopers opgetrokken. Dit zijn de mooie witte gebouwen, die er nog steeds staan. In 1898 waren de personeelswoningen, de centrale gebouwen en de hoeve in vierkantvorm klaar. Ook de begraafplaats was toen al aangelegd en de buurtspoorweg van Hoogstraten naar Merksplas kreeg in oktober 1901 een halte dicht bij de ingang van de hoofdgebouwen (Poorthuis).

De vier hoofdgebouwen ("Les quatre bâtiments") op het kruispunt van de hoofddreef en de Molendreef (zie boven) uit de eerste periode 1822-1846 zijn intussen vervangen door nieuwe constructies, zoals de voormalige kazerne, die later 'Casino' geworden is. Ook werd veel aandacht besteed aan het herstel van het rastervormig wegenpatroon waarvan verscheidene wegen opnieuw als dreef zijn aangelegd.

De wet van 1866 op de beteugeling van de landloperij werd in 1891 door Lejeune duidelijker omlijnd: 'gewone' bedelaars (vanwege armoede, ouderdom, werkloosheid, gebrek of ziekte) werden in Wortel ondergebracht en de 'beroepsbedelaars' (uit luiheid, losbandigheid, dronkenschap, moedwilligheid, e.d.) werden opgesloten in Merksplas, maar vanwege de overbevolking gingen velen toch naar Wortel. Vanaf 1893 werd de directie van de kolonieën Merksplas en Wortel losgemaakt van het bestuur in Hoogstraten en later, in 1955, kreeg Wortel een eigen directeur en waren Merksplas en Wortel bestuurlijk gescheiden.

WO-I en de naoorlogse sociale wetgeving tegen de armoede

De Eerste Wereldoorlog speelde een belangrijke rol in de hulpverlening aan armen. Haast iedereen kreeg te kampen met grote werkloosheid, met armoede en gebrek aan voedsel, dat deels werd opgelost door de Hulp uit Amerika. Tijdens de oorlog werd er veel verwoest, waardoor de vraag naar werkklui steeg¹⁴. Tijdens de oorlog sneuvelden echter ook veel mannen, waardoor er na de oorlog minder arbeiders beschikbaar waren. Dit alles veroorzaakte een serieuze daling van het aantal landlopers.

Hoofdingang met wachthokjes voor de soldaten met bewakingsopdracht (zeldzame foto voor einde WO-I)
© Stedelijk Museum Hoogstraten

In de jaren 1920-30 verschenen er meer en meer sociale wetten die de oorzaak van armoede hielpen bestrijden. Bij elke wet was er een groep landlopers minder: wet tegen alcoholisme, invoering van kinderbijslag voor grote gezinnen, betaling van werklozensteun, vergoeding voor werkongevallen, ziekteverzekering, oprichting in elke gemeente van een Commissie van Openbare Onderstand¹⁵ (COO) die vanaf 1974 een bestaansminimum aan landlopers uitkeert, sociale opvangthuizen voor thuislozen, enz.

Ook de RWK zelf probeerde de landlopers actief te helpen door ze een gekwalificeerd beroep aan te leren, maar bij gebrek aan geld bleef dit beperkt tot metselaar en betonbekister, maar dit had ook al direct een gunstig effect op het aantal geïnterneerde landlopers, dat gevoelig daalde. Bij het behalen van een 'Brevet van bekwaamheid' werden zij door de plaatselijke RVA in de bouwnijverheid ingeschakeld. Deze vorm van reclassering werd nadien overgebracht naar het Penitentiair Schoolcentrum in Hoogstraten.

Wat met de andere landlopers ?

Wat er nog overbleef waren een groep van sociaal onaangepasten en marginalen die als kind of volwassene op de dool geraakten. Zij lieten zich als landloper oppakken en werden naar de Kolonie gestuurd, die hen opving met eten, onderdak, verzorging, warmte, ontspanning en werk.

¹⁴ Dit is de 'dubieuze' economische rol van de oorlog: eerst alles vernielen om het daarna terug te kunnen opbouwen. Dit verklaart ook de periode van 'hoog conjunctuur' in de jaren 1950-60.

¹⁵ De COO wordt in 1976 vervangen door het 'Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn' (OCMW)

Het arbeidsregime was heel normaal: 7 à 8 uur per dag, 5 dagen in de week, behalve voor de hoevewerkers die dagelijks de beesten moesten verzorgen. Ook werd gezorgd voor vrijetijdsbesteding: voor de regenachtige dagen waren er ontspanningslokalen met TV en gezelschapsspelen en bij goed weer werd handbal en voetbal gespeeld of gewandeld tot bij het Wortelse voetbalterrein als de plaatselijke club een thuiswedstrijd speelde.

Ze werkten op de kolonie in de boerderij of in andere werkplaatsen tot ze een soort 'kapitaal' verdiend hadden, waarmee ze vrij kwamen. De meesten vertrokken dan naar de 'rosse buurt' in Antwerpen, waar hun geld snel opgesoupeerd was. Ze wisten dan precies wat ze moesten doen: van de cafébazin leenden ze 200 frank voor de bus naar Turnhout. Daar meldde hij zich bij de politie (zeker geen gendarmen !) die al voorgedrukte formulieren voor deze 'gevallen' klaar had en waar ze alleen nog hun naam moesten invullen. Ze werden dan per (politie-)auto naar Wortel (of Merksplas) gebracht en eenmaal terug in de Kolonie, konden ze hun werk van vroeger weer opnemen en begon de cyclus opnieuw.

Ook landlopers houden van hun werk: zo was er in de jaren 1980 opschudding in Wortel omdat er een landloper bij het appel vermist was. Ontsnapt ? Zelfmoord ? Hij had wel zijn 'kapitaal' bijeen en zou voor het volgende weekeinde vrij komen. Dat maakte het raadsel nog groter. Met man en macht (gendarmen en cipiers) werd naar hem gezocht en uiteindelijk werd hij ontdekt...verstopt in het dakgebinte van de hoeve.

Wat bleek nu: hij wou niet vrij, uit vrees dat bij zijn terugkeer (dat stond al vast) een collega ondertussen zijn job zou overgenomen hebben en dat hij dan een ander werk zou moeten gaan doen. Hij deed zijn werk toch zo graag en had er niets beters op gevonden dan zich te verstoppen tot na het weekeinde om dan zijn plaats weer gewoon te kunnen innemen. Hij was totaal overstuurd tot hem werd verzekerd dat hij zijn job weer onveranderd zou terugkrijgen.

Dakgebinte van de boerderij
© Stedelijk Museum Hoogstraten

Afschaffing van landloperij en de gevolgen

Op 7 mei 1929 werden de landloperskolonies van Hoogstraten en Wortel afgeschaft en bleven de gebouwen onbezet.

In 1935 gingen de deuren terug open voor geesteszieke landlopers en voor zieken uit andere overbevolkte psychiatrische instellingen. Tijdens de bevrijding van de Tweede Wereldoorlog werden de geesteszieken overgebracht naar andere instellingen. De gebouwen kregen het zwaar te verduren. Het Lazaret (pesthuis) en het woonhuis van de hoeve werden vernield.

Vanaf 1945 verbleven er in de gebouwen van Wortel-Kolonie opnieuw landlopers, ditmaal afkomstig van Merksplas. Wortel bleef tot in 1955 een bijhuis van Merksplas, maar werd toen een onafhankelijke instelling met een eigen directie, zoals reeds gezegd.

Toen België op 1 maart 1993 onder Europese druk de wet Lejeune op de landloperij afschafte, waren er 260 landlopers van Wortel-Kolonie. Ze verloren de geborgenheid van de georganiseerde vrijheid. Ze werden niet zomaar op straat gezet maar ze kregen de keus: te blijven of te vertrekken, maar dan konden zo ook nooit meer terugkeren.

De Kolonie na 1996 achter een beveiligingsscherm

De meeste landlopers vertrokken vrijwillig in de verwachting dat ze het wel zouden redden met de steun van het OCMW en andere opvangtehuizen. Zij kwamen bedrogen uit, want in België was alles nu opeens weer mogelijk: clochards, vagebonden, landlopers... die op straat en aan de stations verschenen en ze beseften gauw dat ze wat moesten mispeuteren als kleine criminelen ('sacochen' en fototoestellen stelen of portefeuilles uit de tassen van toeristen en

voorbijgangers pikken, e.d.) om door de politie opgepakt te worden en een onderdak te krijgen in de cel. Zo kwamen ze dan uiteindelijk toch terug in Wortel terecht want de Kolonie werd vanaf mei 1996 omgebouwd tot gevangenis = een 'gesloten' strafinstelling.

"Handen af van Wortel Kolonie" 9 sept. 1995

Enkele (meestal de oudere) landlopers bleven in de kolonie maar moesten zich aan een strenger gevangenisregime onderwerpen, nadat de instelling van Wortel gedeeltelijk was omgebouwd (o.a. met een beveiligingsscherm van 6 m hoog) tot een inrichting van lichtgestrafte gedetineerden.

HOOFDSTUK 3: De postkoloniale periode en huidige bestemmingen

De meeste woningen worden nog bewoond door personeel maar de destijds winstgevend boerderij staat leeg en de overheid zag geen prioriteit meer in haar uitbating: Wortel-Kolonie

werd te koop gesteld.

Uit vrees voor versnippering en bijgevolg het teloorgaan van het unieke landschap werd de 'Mars op Wortel-Kolonie' gehouden op 9 september 1995 met 2000 deelnemers onder het motto 'Handen af van Wortel-Kolonie'. Vlaams minister president Van de Brande laat dan door de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) het domein onteigenen (op uitzondering van de gevangenis met 19 ha 'veiligheidszone', die eigendom blijft van de Federale Overheid) en onder beheer van de Vlaamse Overheid stellen. Op 21 november 1995 wordt de vzw Stichting Kempens Landschap opgericht, die met de gewestelijke, provinciale en gemeentelijke instanties in de provincie Antwerpen, de handen in elkaar sloegen om dit waardevolle natuurgebied voor de gemeenschap te behouden. Samen met een aantal partners¹⁶ werd een plan opgesteld om de typische drevenstructuren te behouden, te verbeteren en te beheren en het blokpatroon rondom de woningen te herstellen en in die zin werd een aankoopdossier opgesteld. In juni 1999 werd door minister Theo Kelchtermans Wortel- en Merksplas-Kolonie **als landschap beschermd**.

Een deel van de 3 ha grote landlopersboerderij werd door de Stad Hoogstraten in erfpacht gegeven aan de zussen Ilse en Greet Somers voor het uitbouwen van boerderijklassen. Het is nu de thuishaven van de vereniging 'De Bonte Beestenboel'. Het project is gericht naar kinderen van de kleuter- en de lagere scholen en naar kinderen op jeugdkampen, die willen deelnemen aan activiteiten op en rond de boerderij. Om de leerlingen te slapen te leggen worden er een 80-tal slaapplekken voorzien. Tijdens hun verblijf worden er pakketten met leer- en doe-activiteiten aangeboden, met daarnaast een ruim aanbod aan spel- en ontspanningsactiviteiten. Het gebouw zelf wordt zorgvuldig gerenoveerd en het binnenplein wordt bij de werking betrokken, waar kleine landschapselementen en boerderijdieren een belangrijke plaats krijgen.

Leren omgaan met dieren ...

Heerlijk wandelen in Wortel-Kolonie

Het andere deel van de boerderij wordt in gebruik genomen door het vogelmuseum van Jan Spannenburg en door 'De Klapekster', het bezoekerscentrum van Natuurpunt Markvallei, (waar men alle informatie over de Kolonie kan krijgen en achter pot en pint gewoon een 'klapke' kan doen) met op de verdieping een leslokaal. Van hier vertrekken een aantal uitgestippelde wandelingen. Eveneens in de boerderij bevindt zich het lokaal van 'De Slinger', een groep van enthousiaste vrijwilligers die elke 2de zondag van de maand bijeenkomen en zorgen dat kinderen met een handicap een leuke namiddag beleven.

De Stad Hoogstraten gaf het 'Casino', de twee woningen er tegenover en de gronden bij de boerderij in erfpacht aan Widar, een vereniging die werkt met volwassen andersvalide mensen. Tijdens de zomermaanden baten ze er een taverne 'Den Bayerd' uit. Zij telen hier

¹⁶ Partners zijn: de stad Hoogstraten (eigenaar van de gebouwen), de VLM (eigenaar van 80 ha landbouwgronden), de Vlaamse Gemeenschap met haar afdelingen 'Bos en Groen' (eigenaar van 282 ha bos) en 'Afdeling Natuur' (beheert 78 ha rond Bootjesven). 14 woningen worden in erfpacht overgedragen aan de bewoners.

biologische producten, die ze er ook verkopen (brood, koekjes, e.d.). De twee woningen tegenover het Casino worden momenteel verbouwd om er enkele leefgroepen van volwassen gehandicapten in onder te brengen. Nog andere projecten staan op stapel.

Tegen de Nederlandse grens heeft het ANB 'Agentschap voor Natuur en Bos (vroeger 'Afdeling Bos en Groen' en 'Afdeling Natuur' van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) al veel werk verricht om de oorspronkelijke staat van het domein te herstellen. De vroegere landlopers hadden in de tijd van de landbouwkolonie getracht om er akkers en weiland van te maken en die ingrepen worden nu ongedaan gemaakt: dennen moeten plaats maken voor eik en berk en afwateringsgrachten worden gedempt om opnieuw vennen en moerassen te doen ontstaan. Hiermee wordt de populatie kikkers en libellen hersteld en worden vele vogelsoorten aangetrokken. Bij het 'Eendenvan' is dat al een behoorlijk succes geworden want vele eendensoorten huizen of 'fourageren' er op hun trek naar het zuiden. In het gerenoveerde 'Boothuis' bij 'Bootjesven' is een 'gluurmuur' geplaatst om al deze beestjes ongestoord te kunnen observeren.

HOOFDSTUK 4: Bijzondere plaatsen om en bij Wortel-Kolonie Het Lazaret

Dit gebouw bestaat niet meer, maar verdient toch wel een vermelding, want de plaats waar het gestaan heeft, werd (en wordt nog) in de volksmond als 'het lazaret' bewaard, zoals ook met 'Zwarte Marjan' het geval is (zie boven). Het Lazaret was bedoeld om zieke gedetineerden met een besmettelijke ziekte in afzondering te verzorgen. Het was een tamelijk groot gebouw, gelegen langs de Molendreef halverwege de boerderij en de grens van het domein, en werd aanzien als een 'tussenstap' naar het kerkhof, een paar honderd meter verder in de Torendreef. In werkelijkheid hebben er slechts enkele pokkenlijders verbleven.

Ook was het tijdens beide wereldoorlogen een toevlucht voor enkele gezinnen die wegens oorlogsomstandigheden have en goed verloren hadden maar ze werden telkens door Duitse soldaten verjaagd. Toen deze in 1944 eindelijk het gebouw verlieten, was het ondertussen dermate vernield (de materialen werden gebruikt om versperringen te maken en loopgrachten te verstevigen) en in zulke erbarmelijke toestand, dat men eenvoudig besliste het af te breken, maar in de volksmond blijft de naam 'het Lazaret' voortbestaan.

Boerderij straatzijde in 1999

De Boerderij

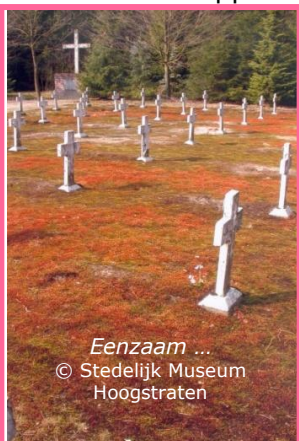
Tijdens de bouwactiviteiten van 1881 - 1900 werd ook een vierkantshoeve gebouwd, groot genoeg om de hele kolonie in haar levensbehoefte te voorzien. De gebouwen boden plaats voor 300 stuks melk- en jongvee en de werking van de

Drukke op de binnenkoer
© Stedelijk Museum Hoogstraten

hoeve was voor de plattelandsbevolking van Wortel en verre omstreken een voorbeeld waar iedereen vol bewondering naar opkeek.

De bebouwde oppervlakte aan velden en weiden beslaat ongeveer 250 ha. Dat verschafte

Eenzaam ...
© Stedelijk Museum
Hoogstraten

vroeger werk aan zeer veel werkkrachten, maar door mechanisering daalde de behoefte aan handenarbeid en daarom werd er voor gezorgd dat een deel van de werkbekwamen werd ingezet in ateliers voor het sorteren van oud papier of bij het ineentimmeren van houten paletten voor andere industrieën (bvb PASEC in de Antwerpse haven).

Het Kerkhof

Het kerkhof ligt aan de noordzijde van de zogenaamde Torendreef. Het is een uiterst zeldzaam verlaten eenzame plaats te midden van de stilte van de omgevende bossen en bevat zo'n 170 witte

Loden plaatje van RWK met
sterftedatum en nummer ...
© Stedelijk Museum
Hoogstraten

betonnen kruisjes. Op de kruisjes hangt een loden plaatje met een nummer, een naam, een datum van geboorte en overlijden. In sommige gevallen staat er geen naam, alleen maar een nummer, datum van overlijden en de letters RWK (Rijksweldadigheidskolonie). Dat zijn de graven van de eenzaamste onder de landlopers, dus degenen die 'zonder familie' zijn gestorven. Enkele graven dateren van 2003. Dat komt omdat de oudste landlopers na de afschaffing van de landloperij in 1993 het 'voorrecht' kregen in de gebouwen van de kolonie hun laatste levensdagen te slijten.

De galg

Bij het kruispunt van Poeleinde en de baan van Hoogstraten over Bosuil en langs de 'IJskelder' verder naar Baarle ligt een kleine heuvel. Deze plaats wordt 'Galgenberg' genoemd, want eertijds heeft hier de galg gestaan, waar verscheidene terechtstellingen hebben plaatsgevonden. Op bijgaande kaart kan de plaats gesitueerd worden bij de 'Briqueterie', de eeuwenoude steenoven, waar o.a. de stenen voor de kerken van Wortel en Minderhout zijn gebakken (zie vorige KT onder 'Kerktoeren')¹⁷ en tegenover de nog bestaande afspanning 'Pannen Huys' (nu hoeve van fam. Mertens).

Op deze plaats had op 26 januari 1715 een spraakmakende strafuitvoering plaats. Na het einde van de Spaanse Successieoorlog in 1714 waren de legers ontbonden. Soldaten bleven werkloos en zonder soldij rondzwerfen en vormden groepjes met andere vagebonden. Ze trachtten in leven te blijven door struikroverij, inbraken en plundering.

De plaatselijke burgerwachten kregen veel werk en soms boekten ze succes, want op een zekere dag werd een groepje van 8 bandieten gevangen genomen. Zij werden op 6 januari 1715 door een Brusselse rechtbank veroordeeld voor hun misdaden, begaan in onze Kempense streken. Voor hun terechtstelling moesten zij worden overgebracht naar Hoogstraten en 's anderendaags was de Hoogstraatse drossaard P. Gerardi al op de hoogte gebracht.

Tegen woensdag 9 januari om 14 uur, riep hij de schouten, burgemeesters, schepenen en regeerders van Brecht, Rijkevorsel, Meer, Meerle, Minderhout, Hoogstraten en Wortel bijeen op het stadhuis om de uitvoering van het vonnis te bespreken en om af te spreken welk

Wortel-Kolonie in 1854 met de verkavelingen en situering van Galg en Steenoven (Briqueterie) (links boven), Witte Kei (rechts boven) en Pampa (rechts onder).

deel elk van hen zou moeten betalen voor de kosten (achteraf bleek dat het 686 gulden gekost had !) van deze terechtstelling, met inbegrip van het transport, het eten, verteer en logies van de boeven en hun begeleiders. Hierin is ook begrepen dat voor die gelegenheid in Wortel een nieuwe¹⁸ galg met dwarsbalken moest opgebouwd worden, omdat de vorige niet geschikt was voor een meervoudige ophanging. De gulden, die betaald werd aan elk van de drie klokkenluiders om de grote klok van de Sint Catharinakerk te luiden tijdens de uitvoering van het vonnis, vormde de kleinste post op de rekening.

Enkele dagen later maakte men zich in Brussel klaar om de misdadigers naar Hoogstraten over te brengen. Drossaard Graaf Van der Stegen van het Hertogdom Brabant met zijn assistent had de

leiding over de stoet met de 8 boeven, die bewaakt werden door provoost-generaal Aggras met zijn 18 ruiters, 29 paarden, 30 voetgangers en 4 beulsknechten. In de nacht van 23 op 24 januari 1715 logeerden zij aan de Luithagen (Mortsel). Bij aankomst in Hoogstraten werden de gevangenen in het kasteel opgesloten en de volgende ochtend, de dag van de executie, hebben zij er gebiecht bij de Minderbroeders. Pastoor Theunis heeft voor hen nog de H. Mis opgedragen en de H. Communie uitgereikt.

¹⁷ Omdat de bodem rijk is aan klei, bleef die nijverheid in de streek voortbestaan, niet meer in Wortel maar in het nabijgelegen Minderhout, bij de Blauwbossen (bekend van de Antilliaanse Feesten) met de steenbakkerij 'Desta'.

¹⁸ De executie greep plaats aan de "nieuwe" galg: '...*suspensi sunt in patibulo novo circa furnos laterum via Barlensis* ...' (zijn opgehangen aan de nieuwe galg nabij de ovens langs de weg naar Baarle). Dat betekent dat er voordien ook al een galg stond, maar die waarschijnlijk voor deze meervoudige executie niet voldoende sterk was.

Afspanning 'Pannen Huys' ca.1912

Vanaf het kasteel leidde een weg, afgezoomd met eikenbomen naar de plaats van executie, die met bomen beplant was in een cirkel rond de galg. Het vormde omzeggens een pleintje waar het publiek de openbare terechtstelling kon bijwonen. Vijf booswichten (in het begrafenisregister staan maar 4 lijken genoteerd, zodat het mogelijk is dat er slechts 4 werden opgehangen) werden direct opgehangen en één werd onder de galg vrijgelaten. Twee andere werden ter plaatse met roeden gezeseld. De gehangenen kwamen uit Duitsland, Schilde, Doornik, Diest en een gehuwde man uit Lembeek bij Halle. De oudste was 30 jaar en de jongste nog geen 20.

Behalve deze executie zijn er nog meerdere vonnissen uitgevoerd. Rond 1850 is de galg afgebroken en zijn de palen verkocht.

De Steenoven

De Wortelse bodem bevat ook rijkdom in de vorm van turf en klei. Vanaf het moment dat Wortel omstreeks 1394 haar vroente (=gemeenschapsgrond) kreeg van Heer Jan IV van Kuyk, werden er 7 'heidemeesters' aangesteld die het woeste heidegebied (waar nu de Kolonie ligt) moesten beheren. Regelmatig werden gedeelten ervan verpacht of verkocht en in 1669 werd er gewag gemaakt van moer waar de inwoners van Wortel hun huisbrand (turf) uit schepten.

Behalve deze turf vond men ook klei, die al eeuwen tevoren door de Wortelaars gestoken werd en in een steenoven tot tichelen (bakstenen) gebakken werden. Deze ovens werden met plaggen (rossen) afgedekt om het bakproces te bevorderen. Op oude kaarten staat deze steenoven als 'briqueterie' vermeld. In deze oven werden de stenen gebakken voor de kerk van Wortel in 1429 en later (1449) ook nog voor de kerk van Minderhout. Het kasteel van Hoogstraten werd in 1528 ook met de gebakken stenen uit deze 'briqueterie' gebouwd, evenals de kerk van Hoogstraten.

De steenoven (briqueterie) lag natuurlijk dicht bij de putten waar de klei opgegraven werd en oude geschriften (1669) bevestigen dat ze dicht bij de galg lagen en sommige kregen zelfs hun naam ernaar: 'Cleyne Galgevenne' en 'Groot Galgeven'.

In de vroente, waar leem en vooral moer (turf) werden uitgegraven ontstonden steeds diepere vennen die met helder water gevuld werden. De heidemeesters verpachtten deze waterplassen als visvijvers (bvb de 'Dry Goorvennen'). De gemeente bleef deze waterputten ook benutten om paarden, koeien en schapen te drenken, terwijl de pachter verplicht werd het water af te voeren indien er gevaar voor overstroming zou ontstaan.

De Pampa

Als men wandelt in de Kolonie over de hoofddreef, richting zuid naar de afspanning 'De Diept', ziet men links een straatnaambordje met een zeer vreemde naam 'Pampa'. Dit is een gehucht van de gemeente Merksplas ten oosten van Wortel-Kolonie. Er wonen 4 gezinnen die vanwege de afstand meer tot Wortel aangewezen zijn dan tot Merksplas. Zo'n eeuw geleden was het gebied niets anders dan hei, stuifzand en wat gagelbosjes met hier en daar een berkje en een den. Maar een halve eeuw verder lag er een grote boomgaard met enkele repen landbouwgrond en vandaag is het een land- en tuinbouwstreek met een typisch Noord-kempens karakter.

Wie was verantwoordelijk voor die spectaculaire verandering en hoe kwam die naam tot stand ?

In 1872 werd Albert Carlier in Denderwindeke geboren uit een landbouwersfamilie. Hij behaalde zijn diploma van landbouwingenieur en vertrok in 1893 naar Amerika waar hij 4 jaar verbleef in verscheidene landbouwbedrijven. Op 12 februari 1900 werd hij benoemd tot landbouwoverste in de pas gebouwde boerderij van de kolonies van Wortel, Merksplas en Hoogstraten en zorgde voor de succesvolle groei van de landbouwactiviteiten. Hier ligt eveneens het begin van de Pampa.

In 1906 kocht hij 11 ha woeste grond achter de Kolonie. Door zijn studies en door de ervaring die hij in Amerika had opgedaan, wist hij hoe onvruchtbare gronden konden omgevormd worden tot weiland. In Zuid-Amerika worden die reuzengrote grasvlakten 'Pampa' genoemd en die term gebruikte Carlier ook voor zijn grond hier in Wortel, want er zouden weldra koeien grazen !

Onmiddellijk na de aankoop liet hij er een woonst op bouwen (klein gebouwtje met een schuur als stal voor os en paard) en hij nam twee landarbeiders in dienst die er kwamen wonen. Hun eerste opdracht was om de grond te effenen. Zij deden dit met een ossenspan en een paard. Daarna werd een verlegbaar spoor aangelegd en dagelijks, gedurende 3 jaar, voerden de landarbeiders huisvuil uit Antwerpen, dat per stoomtram aankwam bij de haltes van Papenvoort of Wortel-Kolonie, naar de Pampa en werd de inhoud over het terrein verspreid, ondergeploegd en bevoeid. Jaren later werd er nog verteld dat men bij het planten van fruitbomen, nog oester- en mosselschelpen vond, zeker afkomstig uit Antwerpen !

De eerste beplanting op deze nieuwe akkers waren frambozen, die langs draden omhoog groeiden. Dat had men in deze streek nog nooit gezien en kreeg uiteraard veel bekijks van landbouwers uit Wortel en de hele omgeving. De frambozen volgden dezelfde weg als het stedelijk afval waardoor ze gegroeid waren, maar dan in omgekeerde richting en kregen als eindbestemming Engeland en Duitsland.

Op den duur was de grond klaar om er gras op te zaaien en vervolgens werden zo'n 2000 fruitbomen geplant: appels, peren, krieke en pruimen, die de Pampa in een grote boomgaard veranderde, omgeven door een doornenhaag als natuurlijke windvang. Steeds was Carlier aanwezig om er al de werkzaamheden in goede banen te leiden. In de jaren voor de eerste wereldoorlog was de Pampa een 'paradijs' in de Kempen.

In 1919 wordt Carlier bevorderd tot directeur bij het Ministerie van Landbouw en is hij verplicht zijn goed te verkopen vanwege een verhuis naar Brussel. De Pampa werd gekocht door Louis Adriaensen, een jonge boer uit Lichtaart, en sindsdien is het niet meer uit de familie gegaan (hij had 8 kinderen !). De pionier van de Pampa, Albert Carlier, stierf in 1968 op 97-jarige leeftijd. De Pampa bleef bestaan.

De Witte Kei

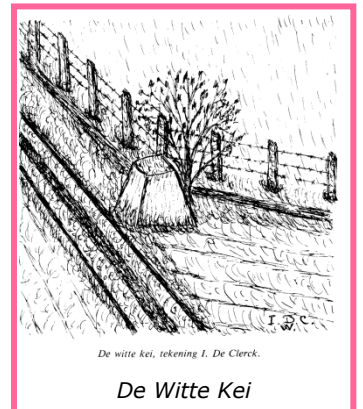
Wortel kan ook fier zijn op het bezit van een merkwaardig prehistorisch natuurbezit. Althans zo bleek uit een Frans wetenschappelijk tijdschrift van 1883 ("Annales de la Société Géologique du Nord" – Lille) waarin het rotsblok van 80 cm lang, 53 cm breed en 60 cm hoog beschreven werd als een typische granieten zwerfsteen, afkomstig uit Scandinavië en tot hier meegesleurd met voortschrijdende gletsjers in de laatste IJstijd. Daarna werd nog slechts éénmaal die zwerfsteen vermeld in 1891 in het Franstalige tijdschrift van de Kon. Belgische Aardrijkskundige Vereniging, hierbij steunend op berichten van o.a. de Wortelse oud-schoolmeester Gevers (zie onder 'Dorpsschool' in vorige KT) maar daar hield het mee op.

Was deze steen misschien onder het stuifzand bedolven¹⁹ ?

Gelukkelijk heeft Wortel nog een andere bekende oude steen: een Witte Kei²⁰, precies op het raakpunt van Wortel, Merksplas en Baarle-Hertog, die zo'n 20 cm boven de grond uitsteekt. Hij staat daar al honderden jaren als grenspaal. In het Oorkondeboek van de St. Michielsabdij lezen we dat in 1251 een zekere Zimarus, de Schout van Antwerpen, zich tot hier begaf om de grenzen van Merksplas af te bakenen, in

Monumentje ter nagedachtenis van Juul Noeyens en 'zijn' wandelingen

De Witte Kei

¹⁹ 'Verdwijnen onder het zand' is wel mogelijk, hetzij onder stuifzand (de Kempen bestaat grotendeels uit opgewaaid stuifzand, en de wind is niet in toom te houden ...) hetzij onder opgespoten zand, zoals het met de 'Blauwe Kei' gebeurd is bij de verbreding van het Kempens kanaal bij Sas 1.

²⁰ De gewoonte om een steen te planten als afbakening tussen gebieden, is zo oud als de straat. Niet alleen in Wortel staat zo'n steen maar ook op het raakpunt van Hoogstraten, Loenhout en Minderhout (op het einde van de Vlamingstraat en Middelbaan, een ronde arduinen paal van 70 cm lang, die 10 cm boven de grond steekt) en in Lommel kennen we ook de 'Blauwe Kei' (langs het kanaal bij Sas 1, nu vooral bekend door het wieltoeristencafé met dezelfde naam) en in Mol staat de 'Steen der 7 Heerlijkheden' waar wel zeven gemeenten (= 'heerlijkheden') bijeenkomen: Mol, Balen, Dessel, Lommel, Luycsgestel, Bergeyk en Postel. De Witte Kei van Wortel is dus geen alleenstaand geval !

aanwezigheid van Gilbertus van Wortel. Zij plantten er de Witte Kei, die in volgende jaren steeds door hoogwaardigheidsbekleders werd bevestigd. Een grenssteen was belangrijk om het recht op de tienden af te bakenen !

Deze merkwaardige plaats werd het einddoel van de eerste 'Kermiswandeling' in 1970, op initiatief van oud-schoolhoofd Juul Noeyens (hij organiseerde 2 reeksen van 10 'historische', maar vooral ludieke wandelingen). Om deze plaats voor de wandelaars beter zichtbaar te maken had de eigenaar van het perceel, waar de kei staat, er niet beter op gevonden om de avond tevoren op deze historische steen, een andere te leggen, een stuk groter, die hij witgekalkt had. Kwestie van duidelijkheid, nietwaar!

De IJskelder

Nog een van de toeristische Noeyens voerde naar de hierboven. Dat wil zeggen: waar vroeger deze dat bouwwerk moest op last van 1817 verdwijnen omdat het als baanstroppers of ander gespuis kon stond op Wortels grondgebied, grote baan, namelijk op de Bosuil, Hoogstraten naar Baarle-Hertog en Hertogenbos en op het kruispunt kasteel naar de Laermolen van het 'Stip Stappe'-voetpad). De

Deel van 'Stip Stappe'-voetpad

onmiddellijk. De eerste die er aan begon, moest al vlug zijn werk staken want het bleek dat het metselwerk zo hard was dat er geen breekijzer tegen bestand was.

De ijskelder bleef tijdelijk gespaard tot spelende kinderen, die op de wei koeien moesten hoeden, uit verveling, met een ijzeren spie de koepel steen voor steen hebben afgebroken tot er een groot gat in de grond blootgelegd werd, dat spoedig met regenwater gevuld werd en een broeinest van kwakende kikkers werd. De stabiliteit van het koepelvormig bouwwerk was verbroken en betreden werd gevaarlijk. Later veranderde de aanpalende grond van eigenaar tot het in bezit kwam van landbouwer Jef Vermeiren die er akkerland van wou maken. Hij ging in 1915 met zijn zonen verder met de afbraak omdat hij in de ijskelder geen nut zag, velde de omringende bomen en het struikgewas tot alleen de grondvesten nog overbleven, die hij tot 70 cm diep onder de grond weghaalde om er bij het ploegen geen last van te hebben. De rest bleef zitten.

Dus veel is er van de ijskelder niet meer te zien, zeg maar *niets*. Bij de afbraak heeft men ook kunnen ontdekken dat de legende van een onderaardse gang naar het 400 m verder gelegen kasteel, slechts een fabeltje is. Nergens was er een spoor van te herkennen. Nu staat er een kleine gedenksteen met de vermelding: **'Hier stond tot 1915 de IJskelder'**.

Tussen de jaren 1700 en 1730 liet de hertog van Salm-Salm bij het kasteel een ijskelder bouwen om met het ijs alle bederfbare waren koel te kunnen bewaren, ten behoeve van hemzelf en zijn gezin maar ook voor het personeel en de soldaten die op het kasteel verbleven. Het was een robuust gebouw, vrij diep in de grond gezet en met zeer harde baksteen opgetrokken. De bodem was cirkelvormig met een doormeter van ong. 8 meter. De gemetste koepel was ong. 6 meter diep en alles leek een beetje op een iglo. Het geheel was bedekt met zand en er groeide struikgewas op en een gordel van 10 kloeke eiken zorgde voor de nodige schaduw. Zo bekwam men een ruimte die wegens haar vorm²¹ en de zandbedekking, nogal goed de koude behield. De ingang liep langs een gang van 15 m lang en was zo breed dat er een paard met kar kon inrijden. Het betreden moest steeds met twee want de kelder lag diep, de vloer was spekglad en het was er pikdonker. Bij de ingang in een nis stonden olielampen voor een summiere verlichting.

In de herfst werd aan het kasteel de hele vlakte onder water gezet en dat zorgde in de winter voor een pak ijs. Zodra het ijs voldoende dik was, werd het in stukken gezaagd of gekapt en naar de ijskelder gevoerd en opgestapeld. Dan goten de knechten er warm water over zodat het geheel in de volgende vriesnacht bevroor tot een compacte ijsmassa. Uit deze ijsmassa werden stukken gekapt en naar de keuken van 't kasteel gedragen om het

²¹ Alles in de natuur streeft naar 'behoud van energie'. De vorm die daar het best aan beantwoordt is de bolvorm: grootste volume bij de kleinste oppervlakte. Voorbeelden: de vorm van zon, aarde en planeten, de molecule, de regendruppel, enz. In de warmteleer wordt daar ook mee rekening gehouden: de kleinste oppervlakte betekent immers minste warmteverlies ! Dus: een bol ijs zal langer bewaard blijven dan een blok ijs.

eten vers en koel te houden. Naar schatting werd in deze ruimte zo'n 200 m³ ijs opgestapeld. Het was hiermee één van de grootste ijskelders van de Kempen (andere ijskelders vindt men o.a. in Westerlo bij het Kasteel de Merode en in Malle bij het kasteel de Renesse).

Het bewaarsysteem moet goed gefunctioneerd hebben want beenhouwers, brouwers en zelfs particulieren uit de omgeving kwamen er gebruik van maken. Naar gezegd wordt, bleef het ijs tot in de zomer bewaard. Ook mensen met een blindedarmontsteking kregen van de dokter een briefje om ijs uit de ijskelder te mogen halen en in een zakje op de pijnlijke plek te leggen.

De Diept en Martial (Ti) Van Schelle

Op de baan van Wortel naar Merksplas ligt de plaats, bekend als 'Papenvoort', die al in 1251 officieel aangeduid werd als grens tussen Wortel en Merkplas. Nu is er een brug, maar vroeger was het een doorwaadbare plaats (= 'voort' of 'voorde', een veelvuldig gebruikte toponiem) op de Mark, behorende aan de Witheren van de St. Michielsabdij in Antwerpen, in de volksmond 'papen' genoemd. Vlakbij stond een hoeve die in de 17^e eeuw toebehoorde aan de pastoor van Merksplas, ook een 'Paap', die heel wat beemden, driesen en weiden bezat waar hij turf uithaalde. De kuilen die hierdoor ontstaan zijn, moesten dienen om paarden en vee te 'drenken' en te 'wateren'. In de omgeving liggen nog andere vennen zoals het 'Neerven'. De 'Diept' wijst dus onmiskenbaar op een laag gelegen plaats, wat nogal normaal is in het beekdallandschap van de Mark.

In moderne tijden was de 'Diept' een domein van 47 ha, grenzend aan de Pampa, eigendom van Albert-Jozef-Karel Van Schelle, advocaat, geboren in Vilvoorde in 1847 die er een modelhoeve liet optrekken. Hij was een paardenliefhebber en reisde de hele wereld af om met zijn volbloedpaarden op prijskampen en verkoopsmarkten te verschijnen. Hij vertegenwoordigde eveneens het pas opgerichte (officieel 22 augustus 1864) Rode Kruis en in deze functie kwam hij einde 19^e eeuw in Zuid Afrika, midden in de 'Boerenoorlog' terecht en belandde er 4 jaar lang in krijgsgevangenschap. Hier leerde hij de veel jongere Amerikaanse Annie-Marie-Flowler Protvoth kennen, geboren in Springfield, Illinois in 1863, ook Rode Kruis medewerkster.

Ze huwden en in de lente van 1899 keerde hij terug met zijn zwangere vrouw en op 6 juli 1899 werd Martial geboren. Vader Van Schelle was een goedaardige en zwaarlijvige man, geheel in beslag genomen door de paardenfokkerij, waardoor hij de opvoeding van Martial niet baas kon. Zijn vrouw was gepassioneerd door het kweken van kippen en was hiermee zeer dikwijls afwezig om aan diverse wedstrijden deel te nemen en tentoonstellingen van pluimvee bij te wonen. Zij kon zich evenmin met Martial bezig houden. Gevolg was dat Martial profiteerde van de situatie en deed waar hij zin in had en dat was niet anders dan kattekwaad tot zelfs baldadigheden.

Jan Nees voor zijn hut die hij 'Wisconsin' noemde, geïnspireerd op zijn reizen door Amerika. Hier en daar lopen nog kippen. De fiets wijst er op dat we in de 20^e eeuw zitten.

Een trouwe medewerker op de boerderij was Jan Nees, die voor de eerste wereldoorlog dikwijls met de kippen naar Amerika reisde op dierentransportschepen (moeder Van Schelle reisde met de pakketboot) en in het scheepsruim de dieren verzorgde zodat ze optimaal verschenen op de tentoonstellingen in alle hoeken van Amerika. Van hem zijn veel verhalen over het leven op de Diept en Martial bekend geworden.

Zo kwam het eens in zijn hoofd op om marmotjes te kweken maar op korte tijd was heel de Diept en omgeving vergeven van deze lieve beestjes. Daarna kweekte hij ratten om die marmotten weg te krijgen, maar hier vergiste hij zich want ratten en marmotten kunnen het best

met elkaar stellen, met alle gevolgen van dien ... Dan richtte hij een geit af als huisdier, maar dat dier werd zo koppig en het baasje was dat al van nature uit, zodat die twee samen geen goei koppel waren. Dan maar een ander huisdier en Martial koos ... een varken. Hij leerde het allerlei trucjes tot groot vermaak van het personeel van de 'Diept'. Het varken werd voor een kar gespannen en hiermee reed Martial naar school in Wortel. Zijn

kameraadjes mochten dan een eindje in de kar meerijden. Maar het varken werd groter en paste niet meer tussen de berries van de kar.

Martial probeerde het dan met een ezel en dat ging een tijdje goed maar de vooruitgang bracht hem op het idee een fiets te kopen (hij bekwam toch alles wat hij wou) en om de deugdelijkheid te testen, ramde hij er in volle vaart frontaal mee tegen een muur. Fiets kapot, maar de volgende dag stond er al een andere fiets klaar. Hiermee lukte het hem over de nok van het dak van de schuur te rijden, tot op einde dak, want daar tuimelden fiets én Martial naar beneden ! Hij verwierf ook algemene bekendheid door twee kabels te spannen tussen de top van een hoge epicea en de voet van een fruitboom. Over die kabels gleed een houten kist mét Martial aan duizelingwekkende snelheid naar beneden tot hij er op het laatste moment uitsprong alvorens de kist in duizend stukjes te pletter vloog tegen de fruitboom. Niemand heeft dit ooit durven nadoen. Behalve Jan Nees, die er niet goed van afkwam en het ook nooit meer zou doen !

Voor het schoolonderricht had vader Van Schelle een privéleraar ingeschakeld, maar Martial kwam alleen maar in de studeerkamer als hij er zelf goesting voor had. En dat was niet dikwijls !

© Brakelhoenspecialclub
Een slapende Zilverbrakelhoen

Een Goudbrakelhen met ei

Martial leefde als een zorgeloze prins op het prachtig domein van zijn vader en zijn vrienden bevonden zich dan ook vanzelfsprekend in Wortel-Kolonie, eerder dan in Wortel-dorp. Zij hebben hem ook leren zwemmen in de zwemkom van Merkplas-Kolonie. Later werd Martial zelfs een ware

zwemkampioen.

Martial reisde soms mee naar Amerika met zijn moeder en haar Brakelhoenders²² en verbleef dan bij familie terwijl moeder aan kiekenwedstrijden deelnam. Ook bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog in augustus 1914 zaten ze in Amerika. Terwijl Martial bij de familie bleef, wou moeder gauw terug naar haar man op de Diept weerkeren. Ze scheepte in op de Britse mailboot 'Lusetania', de trots van de Cunard Line, die helaas op 7 mei 1915 voor de Ierse kust door de Duitse onderzeeër U-20 getorpedeerd werd²³. Van de 1700 opvarenden (meestal vrouwen en kinderen) vonden er 1200 de dood. Ook moeder Van Schelle.

Ti Van Schelle in Amerikaans velduniform naast een cipier van Wortel-Kolonie

Toen Amerika de oorlog aan Duitsland verklaarde, werd inderhaast een expeditieleger op de been gebracht en geen wonder dat Martial zich als een der eersten als vrijwilliger liet inschrijven, nog geen 18 jaar oud. Martial wordt gedropt aan het front in Frankrijk en zal pas bij het eind van de oorlog de frontlijn verlaten. Toen na 11 november 1918 de Amerikanen terug wegtrokken, bleef Martial hier en trok naar de Diept, waar sinds het uitbreken van de oorlog niemand nog iets van hem gehoord had. Plots stond hij tot ieders verbazing voor de deur in zijn Amerikaans velduniformen.

Zijn fratsen had hij nog niet verleerd maar nu beperkte hij zich niet tot de boerderij maar werd de 'schrik' van de Noorderkempen. Zijn ezelsspan en varkenskarreke werd geruild voor een zware motorfiets en een auto, afgedankte legervoertuigen, waarmee hij iedereen de duivel op het lijf joeg. Zeker de douaniers langs de Hollandse grens: wanneer

²² Begin 20^e eeuw was deze kippensoort op bijna elke Kempense boerderij te vinden maar was toen nog niet het veredelde rasdier van vandaag. Moeder Van Schelle legde zich toe op de verdeling en kende er in alle Engelstalige landen zoveel succes mee vanwege hun uiterlijk en legkracht, dat ze er gewoon als 'Campine' bekend staan.

²³ De Duitse ambassade in Amerika had gewaarschuwd om niet met de Lusetania terug te keren naar Europa. Voor hun aanval voerden de Duitsers als voorwendsel aan dat het schip een lading oorlogsmunitie aan boord zou gehad hebben. Amerika beschuldigde hen van voorbedachtheid. Deze euveldaad heeft in 1917 meegespeeld in de beslissing van Amerika om toe te treden tot de oorlog. (Later hebben diepzeeduikers in het wrak toch wel sporen gevonden van oorlogsmunitie).

ze 's nachts rustig in hun schapenvelslaapzak verdoken op de loer lagen, scheurde hij er met zijn motor rakelings voorbij maar geen enkele douanier durfde hem tot staan te brengen.

Op de Heilig Bloed markt in Hoogstraten heeft hij eens, omdat hij kennelijk geplaagd werd door enkele tergende uitlatingen, een snoepkraam ondersteboven gereden met zijn motorfiets. Toen heel de bollenwinkel met tent en al op de grond lag, zette hij zijn motor af en vroeg dat ze hem de schuldrekening zouden maken. Die werd gauw geïmproviseerd, aangespekt met de doorstane emoties, maar Martial betaalde zonder verpinken voor al de schade die hij toegebracht had.

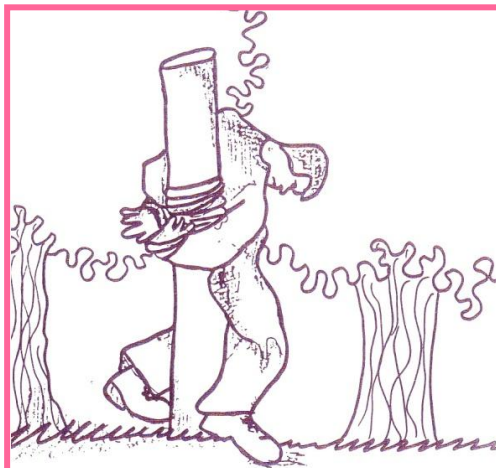
Toen de 'apejaren' er zo wat afgingen, vertrok Martial naar Brussel en werd een verdienstelijk sportman. In het zwemmen was hij tien jaar lang kampioen van België in de 100 m vrije slag en driemaal kampioen van Engeland. Ook als basketballer klom hij op tot de eerste ploeg. Hij bouwde de eerste ijsbaan van België en was de eerste die voorbereidende cursussen organiseerde voor de wintersporten en mensen (met geld) er kon voor warm maken. Hij bracht nieuw leven in organiseerde wonderbare schaatsgala's met Noorse kunstschaatsvedette Sonja Henie en waarop hij de fameuze Canadese ploeg 'De Noorden' in eivolle sportpaleizen deed

Geen sport was hem vreemd, als er maar nam deel aan ballonwedstrijden (eens in de Russische steppe), bobslee- en verdedigde de Belgische kleuren in waterpolowedstrijden.

Hij was ook een succesvol zakenman: in sportzaak in de Loxumstraat in Brussel en sportwereld deden zijn zakencijfer snel de

1930 bouwde hij een zwembad in St. Pieters Woluwe, dat 's winters omgevormd werd tot een schaatsbaan en toen hij in het Koninklijk Paleis een privézwembad in Art Deco stijl bouwde, kreeg hij van de koning een uurwerk, waar hij steeds zeer trots op was. Martial bouwde nog meer zwembaden en schaatsbanen in gans het land en introduceerde in België de eerste schoenmakerijen 'Klaar terwijl je wacht' met machines die hij uit Amerika meebracht (een voorloper van 'Mister Minit').

In 1940 wacht er opnieuw een wereldoorlog. Ook al stond Martial Van Schelle op de hoogste trede van de maatschappelijke ladder, zowel in de sport als in de zakenwereld, stortte hij zich toch in de onverbiddelijke ondergrondse strijd tegen de Duitse bezetter, die hij nog steeds verantwoordelijk achtte voor de dood van zijn moeder. Hij betaalde uit eigen zak de voermannen die vluchtelingen (bvb neergeschoten geallieerde piloten) naar Groot-Brittanië brachten, had een eigen geheime zender maar zijn werkijver was te groot om verborgen te blijven voor de Duitse contraspionage. Op een grijze morgen van 15 januari 1943 viel de

Martial Van Schelle Breendonk 15-3-1943

Gestapo binnen in zijn magazijnen aan de Loxumstraat en arresteerde Martial die ze wegvoerden naar het folterkamp Breendonk waar hij nog precies twee maanden geleefd heeft. De Belgische SS-ers Wijs en De Bodt hebben Martial elke dag gefolterd om bekentenissen en aanwijzingen af te dwingen, die ze niet kregen. Zijn medegevangenen beschreven hem als een moedig man die ook in de moeilijkste tijden zijn kameraden troost en steun verleende tot het laatste moment. Toen was hij zelf aan de beurt en samen met 9 lotgenoten keken ze van op 6 meter in de geweerlopen. Het genadeschot kwam van De Bodt, die het daarna in de cel is komen vertellen aan zijn kameraden.

Wanneer de oorlogswaanzin achter de rug was, hebben medegevangenen achter een losse steen in de muur van zijn cel het testament van Martial gevonden. Hij had er de namen van zijn celgenoten en vrienden in gegrift, ook die van jeugdvriend Jan Nees, die hij nooit vergeten was.

Sonja Henie

het ijschaatsen en de wereldberoemde ijshockeywedstrijden, Ster van het aantreden.

spanning in zat: hij belandde hij midden skiwedstrijden en internationale

1924 opende hij een zijn reputatie in de hoogte in vliegen. In

Het goed De Diept is bezit van Van Schelle gebleven tot 1926 (vertrek van Martial naar Brussel) en daarna is het enkele keren verkocht en opgedeeld. Tot midden jaren '90 was De Diept de verzamelplaats van de Oldtimersclub 'De Diept' vzw, die ondertussen verhuisd is naar Baarle-Nassau. Tegenwoordig is er een bedrijf gevestigd dat ceremonieauto's verhuurt.

Nawoord

Hiermee is nog niet alles over Wortel gezegd, want in Wortel is 'de kogel nog niet door de kerk' ...

Wortel ziet er, zoals vele andere Kempense dorpen, uiterlijk heel gewoon uit, maar door iets dieper te graven in haar achtergronden en geschiedenis, komen er een aantal merkwaardigheden aan de oppervlakte, die soms als 'kleinste, grootste, sterkste, oudste, enz.' gerangschikt kunnen worden. En dat maakt Wortel zo speciaal.

Herman KNAEPS

Een greep uit de geraadpleegde bronnen:

"'t Worteltje" lokaal informatietijdschrift met artikelen door o.a. Jules Noeyens

'Wortel ... Bouwstoffen voor zijn geschiedenis' door L. Van de Poel, ere-aalmoezenier RWK
(Verzameling Jef Meyvis – Wortel)

LAUWERYS J., *Wortel. Bouwstoffen voor een geschiedenis*, (HOK, L, 1982).

'Wortel, weet je nog ...? Oudercomité Wortel 1982

GOVAERTS, Karel: *Armoede en Bedelarij, een verborgen geschiedenis*

Luimige Landlopersverhalen, Merksplas, Gevangenismuseum vzw, 2010.

'Het wonderbare leven van Martial Van Schelle', door Armand Huet

(brochure bij Jubileumfeest van 12¹/₂ jaar 'Oldtimerclub De Diept vzw')

<http://inventaris.vioe.be> (Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed): Wortel en Merksplas

<http://www.gevangenismuseum.be/locatie/merksplas.html>

Meeste afbeeldingen komen uit:

Beeldbank Hoogstraten via www.erfgoedbankhoogstraten.be

Wortel in beeld: www.breda-en-alles-daaromheen.nl/wortel%20in%20beeld.htm

'De Hertog van Salm-Salm' – *Volksverhalen uit het beekdallandschap van 't Merkske*
door John van Ierland

'Wortel, weet je nog ... ?' Uitgave Oudercomité 1982